

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1967.4.01>

H. ARUMÄE

SUUR SOTSIALISTLIK OKTOOBRIREVOLUTSIOON EESTIS. HISTORIOGRAAFILINE ÜLEVAADE

Käesolevas artiklis jälgitakse Oktoobrirevolutsiooni ja sellele vahetult järgnenud esimeste sotsialistlike ümberkorralduste käsitlust Eesti ajalookirjanduses. Artikli piiratud mahust tulenevalt on põgusa vaatluse alla võetud vaid kõnesoleva ajajärgu põhiprobleemide kohta nii kodanlike kui ka nõukogude autorite poolt avaldatud olulisemad seisukohad.

Nõukogude Eesti ajalookirjanduses on Oktoobrirevolutsiooni historiograafiat seni käsitletud peamiselt koos Eesti NSV ajaloo historiograafia üldküsimumustega¹ või siis seoses ajaloolase uurimistöö saavutuste ning ülesannetega vabariigis.² Lähemat valgustamist on leidnud vaid silmapaistva eesti bolševiku ja publitsisti H. Pöögelmanni hinnangud Oktoobrirevolutsiooni ajalooga seotud küsimustele.³

A. Kodanlik historiograafia

Püüdes kaitsta hukkamisele määratud kapitalistlikku maailma, on kodanluse ideoloogid viimase poole sajandi vältel ühel või teisel kujul pidevalt rünnanud marksistlik-leninlikku ideoloogiat, rahvusvahelist kommunistlikku liikumist ja eriti esimest sotsialismimaad NSV Liitu.

Ka mitmed eesti ajaloo harrastajad ja publitsistid andsid oma sule kodanluse teenistusse võitluseks Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ideede vastu. Nende töödele annab põhitooni idealistlik ajalookäsitlus, inimkonna ajaloolise arenemise seaduspärasuste ignoreerimine, antikommunismi ja natsionalistlike ideede propageerimine, marksistlik-leninliku teooria vähiklik moonutamine või teadlik võltsimine ning sageli lausa fanaatiline vaen Nõukogudema ja Kommunistliku Partei vastu.

Kuna kodanluse ideoloogide ajalooarrastuse põhieesmärgiks Eestis oli õigustuse otsimine siin kehtivale kodanlik-natsionalistlikule režiimile, siis olekski asjatu oodata

¹ H. Moosberg, Eesti NSV ajaloo historiograafiast. II osa. Tartu, 1966 (TRÜ rotaprint); H. Moosberg, Eesti revolutsioonilise liikumise ajaloo uurimisest NSV Liidus aastail 1918—1937. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised, vihik 114. Eesti NSV ajaloo küsimusi II. Tartu, 1961, lk. 78—97.

² В. Маамяги, Историческая наука в Эстонской ССР (1940—1965 гг.). Rmt.: Торжественное собрание Академии наук Эстонской ССР, посвященное 25-летию Эстонской Советской Социалистической Республики 16 июня 1965 года. Таллин, 1966, lk. 43—64; А. Панкеев, Лооа ajalooteaduse eest. Eesti NSV ajaloolaste ülesandeid NLKP XXII kongressi otsuste valgusel. Tallinn, 1962.

³ А. Кõõгна, Н. Пööгелмани majanduslikest vaadetest. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised, vihik 69. Tõid poliitilise ökonoomia alalt. Tartu, 1958, lk. 76—92; K. Laigna, Hans Pöögelmann ajaloolasena. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1958, nr. 3, lk. 183—197; E. Plotnik, Hans Pöögelmann. Elu ja tegevus 1875—1919. Tallinn, 1965.

nende sulest vähegi tõsisemaid uurimusi Oktoobrirevolutsiooni ajaloo kohta. Kodanlikud ajaloolased ja publitsistid ignoreerisid kaasaegse ühiskonna otsustava jõu — tööliklassi — ajalugu ega armastanud meenutada rahvahulkade revolutsioonilist võitlust, Kommunistliku Partei tegevust, Oktoobrirevolutsiooni võitu, Nõukogude võimu esimesi samme 1917.—1918. aastal ega teisi seda laadi ajaloosündmusi. Kuna nad aga tundsid suurt huvi Eesti kodanliku riigi sünni vastu ja ülistasid kodanluse kontrevolutsioonilist võitlust, ei olnud neil võimalik Oktoobrirevolutsiooni Eestis täiesti ignoreerida. Seetõttu leiamegi nende hinnangud Oktoobrirevolutsiooni sündmustele peamiselt mitmesugustes «iseseisvuse sünni» ja «vabadussõja» ajalugu käsitlevate teoste sissejuhatavates osades.⁴

Kõige silmapaistvamaks seda laadi käsitlevate autoriks oli kodanlik ajakirjanik ja publitsist E. Laaman. Teised sellesse mestti kuuluvad suutsid tema seisukohtadele vähe lisada, nad vaid kordasid tema põhiteese ja mõnevõrra varieerisid laimavaid väljamõeldisi Kommunistliku Partei aadressil.

E. Laaman, kes hästi orienteerus kodanliku maailma poliitilistes labürintides, kelle informeeritus oli sageli lausa hämmastav ja analüüsivõime tähelepandav, esitab Oktoobrirevolutsiooni põhjuste, olemuse ja tähtsuse kohta kõige naiivsemaid «seletusi» ja lapsikuid väljamõeldisi. Ta teeb suuri jõupingutusi, et «ümber lükata» kogu marksistlik-leninlik klassivõitluse ja sotsialistliku revolutsiooni teooria, kusjuures tema vahendid jäävad enam kui naeruväärseiks. Proletariaadi klassivõitlusest näiteks targutab ta: «Sotsialistide «klassivõitlus» kodanluse vastu ei ole õieti muud, kui atavistlik erilaad «ksenofobia», s. o. põlist loomusunnilist umbusaldust ja vaenu iga võõra vastu. Mida primitiivsem inimene, seda tugevam see loomusund.»⁵ Teisal väidab ta, et klassivõitluse aluseks olev klassivaen põhjeneb lihtsalt kadedusel või alaväärsuskompleksil.⁶

Kogu maailma vapustanud Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni ei pea E. Laaman üldse revolutsiooniks. Ta kirjutab: «Tõelikult ei saa teda sugugi revolutsiooniks pidada, nagu seda oli veebruari plahvatus, — temas puudus täielikult hulkade loodusjõud.»⁷ Teisal eitab ta Oktoobrirevolutsiooni sotsialistlikku olemust: «Õieti oli sotsialismil vähe tegemist toleaege revolutsiooniga. Peaküsimus, mille ümber kõik keerles, ei olnud mitte sotsialism, vaid sõda.»⁸ Ühe tähelepandavama sündmuse inimkonna ajaloos, esimese võiduka sotsialistliku revolutsiooni kuulutas E. Laaman lihtsalt demoraliseerunud sõjaväe poolt toimepandud riigipöördeks: «Enamlaste oktoobripöörde oli väejooksikute pronunziamento.»⁹ Sõjast tüdinud soldatite rahutahe olevatki 1917. aasta sündmustes etendanud peamist osa ning bolševike edu olevat tulenenud üksnes sellest, et nad ainukestena püstitasid rahuloosungi. Et needsamad «demoraliseerunud väejooksikud» aga innukalt Oktoobrirevolutsioonist osa võtsid ja hiljem Kodusõjas ennastalgavalt tema saavutusi kaitsesid, selle «unustab» Laaman kui kodanluse apologet iseenesest mõistagi.

Lähtudes Oktoobrirevolutsiooni kui sõjaväelise riigipöörde kontseptsioonist, eitas E. Laaman sotsiaalsete vahekordade teravust enne revolutsiooni ning kirjutas ajaloolist tõde kõige suurema rahuga vassides: «Enamlist riigipööret on kutsutud «sotsiaalseks revolutsiooniks». Tõelikult mängisid sotsiaalküsimused temas kõige vähemat osa, olgugi et neid kõigest jõust püüti teravaks ajada.»¹⁰ Proletariaadil polevat Laamani arvates

⁴ E. Laaman, Eesti lahkumine Vene riigist 1917—1920. Tallinn, 1920; E. Laaman, Eesti Vabadussõja poliitiline ajalugu. Ette loetud kaitseväge kultuur-selgitustöö kursustel 1925. a. Tallinn, 1929 (kivitrükk); E. Laaman, Eesti iseseisvuse sünn. Tartu, 1936; E. Laaman, J. Ernits, Enamlus Eestis. I osa. Tallinn, 1930; Eesti Vabadussõda 1918—1920. I kd. Tallinn, 1937; O. Jalajas, Lühike ülevaade Eesti iseseisvuse tekkimisest ja arengust. Tallinn, 1928 (kivitrükk); J. Maide, Ülevaade Eesti Vabadussõjast 1918—1920. (Tallinn) 1933; A. Tamman, Eesti iseseisvuse teel. I kd. Tallinn, 1928; A. Traksmäa, Lühike Vabadussõja ajalugu. Tallinn, 1939 jt.

⁵ E. Laaman, J. Ernits, Enamlus Eestis, I osa, lk. 49.

⁶ E. Laaman, Eesti ühiskond. Tartu, 1936, lk. 74.

⁷ E. Laaman, J. Ernits, Enamlus Eestis, I osa, lk. 71.

⁸ E. Laaman, Vabadussõja poliitiline ajalugu, lk. 23.

⁹ E. Laaman, J. Ernits, Enamlus Eestis, I osa, lk. 71.

¹⁰ Sealsamas, lk. 64.

olnud põhjust oma majandusliku olukorra üle nüriseda ning vabrikutöölise palgad olnud enne revolutsiooni «kuulmata kõrged».¹¹

Ka Oktoobrirevolutsiooni võitu Eestis seletab E. Laaman üliühtsalt: demoraliseerunud sõdurite mõjul olevat pööre Tallinnas toimunud peaaegu automaatselt.¹²

Eesti kodanluse ideoloogide salakavalaks propagandistlikuks võtteks võitluses Suure Oktoobri ideede vastu on alati olnud väide, nagu poleks eesti rahva põhiosa pooldanud nõukogude võimu ega bolševike parteid. A. Traksmäa näiteks väitis, et nõukogude võim tuginenud vaid käputäiele eesti enamlastele, kellede peamiseks toeks aga olevat olnud enamlustunud vene soldatite hulgad.¹³ O. Jalajas kirjutas, et Eestis olevat kohalike enamlaste pind väga nõrk olnud,¹⁴ jne.

Püüdes kramplikult väita, et sotsialistlikul ideoloogial polevat Eestis pinda olnud, räägivad kodanlikud autorid sageli eestlaste individualismist ja kinnitavad, et eesti tööliste olevat «proletaarsed instinktid» võõrad, kuna nad asuvat alles ühe jalaga talutares ja olevat seetõttu väikekodanlusega läbi ja lõhki seotud.¹⁵ Rõhutades erinevusi «rahvuslikes iseloomudes», püüdsid kodanlikud kirjamehed väita, nagu oleks bolševism puhtvenelik nähtus, mis Euroopasse, seega ka Eestisse, ei sobivat. E. Laaman kirjutas, et bolševism võivat tugineda «vene hingeelu naiiv-idealistickele» kalduvustele, fanatismile ja mässuvaimule! Samasuguste ajalooliste anekdootidena kõlavad E. Laamani arutlused sellegi kohta, et Lääne-Euroopas väljakujunenud sotsialismi teooria kui kõrgema kultuuri produkt olevat Venemaal jõudnud absurduseni ja mõjunud seal sama jalust-rabavalt kui põletatud viin Ameerika indiaanlastele või püüe tõmmata võrdlusjoooni kommunistliku ideoloogia ja religiooni vahele jne.

Kodanlikud autorid pugesis kasvõi nahast välja, et kuulutada Oktoobrirevolutsioon tähtsusetuks ja juhuslikuks nähtuseks ning teha kodanliku Eesti riigi tekkimine kõigiti seaduspäraseks ja paratamatuks ajaloosündmuseks. Selle väite «tõestamiseks» esitas E. Laaman 1925. aastal kodanliku armee ohvitseridele peetud loengutes teooria, mille järgi rahvaste ajaloo arenemises olevat otsustavaks teguriks rahvuslik liikumine. Ajaloo arenemise algpõhjus, ajaloo «suur tendents» olevat rahvusliku printsipi võidukäik. «Rahvuslik alg-tendents pääseb ikka võidule, olgu tema vastu ükskõik missugused jõud,» kinnitas E. Laaman.¹⁶ Sama seisukohta kordavad teised autorid. J. Maide kirjutas: «Rahvuslik printsip on kaasaja ajalooline ürgjõud, ta pühitseb praegu oma ajaloolist võidukäiku.»¹⁷ O. Jalajas kinnitas, et «rahvuslik printsip» olevat Prantsuse revolutsioonist alates ajaloo arenemise ürgjõud, mis juhtivat riikide ja rahvaste saatust, majandusel olevat vaid teisejärguline tähtsus.¹⁸

Eesti kodanluse ideoloogid tegid kõik selleks, et eitada klassiantagonismi olemasolu ja sotsialistliku revolutsiooni seaduspärasust Eestis ning «asendada» klassivõitlus rahvusliku võitlusega. Oktoobrirevolutsiooni ajalugu käsitlevad kodanlikud autorid lähtusid seepärast enamasti «rahvusühtsuse» ideest ning pidasid oma «uurimustes» silmas natsionalismi ja antikommunismi propageerimise eesmärke.

Rahvusliku printsipi kuulutamine «kaasaja ajaloo ürgjõuks» ning sotsiaal-majanduslike tegurite tagaplaanile surumine ja klassivõitluse osa eitamine inimkonna ajaloolises progressis polnud omane üksnes eesti kodanlikele autoritele. Seda laadi väited on jäänud tänapäevani kodanluse ideoloogide lemmikteesideks võitluses marksistliku ajalookäsituse vastu.

Käsitledes nõukogude ajajärku Eestis 1917.—1918. aastal, otsivad kodanlikud autorid vaid tookord esinenud puudusi ning moonutavad nõukogude võimu poliitikat. Kodanluse ideoloogid ei suutnud ega tahtnudki näha Oktoobrirevolutsioonis progressiivset, inimühiskonda uuele arenemisele viinud sündmust. Samastades kodanluse kitsad klassihuvid

¹¹ E. Laaman, Eesti iseseisvuse sünn, lk. 148.

¹² E. Laaman, Vabadussõja poliitiline ajalugu, lk. 37.

¹³ A. Traksmäa, Lühike Vabadussõja ajalugu, lk. 13.

¹⁴ O. Jalajas, Lühike ülevaade Eesti iseseisvuse tekkimisest ja arengust, lk. 25.

¹⁵ Sealsamas, lk. 20.

¹⁶ E. Laaman, Eesti vabadussõja poliitiline ajalugu, lk. 4.

¹⁷ J. Maide, Ülevaade Eesti vabadussõjast 1918—1920, lk. 7.

¹⁸ O. Jalajas, Lühike ülevaade Eesti iseseisvuse tekkimisest ja arengust, lk. 3.

kogu eesti rahva huvidega, püüdsid nad nõukogude võimu kujutada «korralagedusena», «vägivallana», «rahvusliku õnnetusena».

Muidugi pöörasid kodanlikud autorid palju tähelepanu kontrrevolutsiooniliste elementide Nõukogude-vastaste septsuste ülistamisele. Aastate jooksul on ilmunud mitmed artiklited ja mälestuste kogumikud, kus kodanlikud poliitikud, ohvitserid jt. üksteise võidu ülistavad oma osavõttu võitlusest nõukogude võimu vastu.¹⁹ Sama teemat käsitlesid innukalt mitmed ajakirjad, eriti «Sõdur» ja «Kaitse Kodu». A. Piip ja teisedki kirjutasid sellest, kuidas eesti kodanlikud poliitikud löid kontakti imperialistlike riikide diplomaatiliste esindajatega ning nõukogude võimu vastu võitlemise huvides püüdsid «Eesti küsimust» rahvusvahelise poliitika areenile viia.²⁰

Juristid J. Uluots, A. Piip jt. nägid palju vaeva, et kodanliku Eesti riigi sünnipäevana esitada 15. (28.) novembril 1917.²¹ Seejuures ignoreerisid nad külma rahuga seda tõsiasja, et nn. Maanõukogu otsus 15. (28.) novembril 1917, millega too enda Eesti kõrgemaks võimuks kuulutas, jäi ainult paberile, kuna Tallinna töölised ajasid selle «Maanõukogu» kui kontrrevolutsiooni pesa laiali.²² Väänates ajaloolist tõde, püüavad kodanlikud juristid oma «15. (28.) novembri teooriaga» kinnitada kodanliku Eesti riigi sünni sellel päeval ning sellest tulenevat nõukogude võimu «baseaduslikkust».²³

Ei kannata kriitikat ka kodanlike autorite väide, nagu oleks kodanlik vabariik alguse saanud 24. veebruaril 1918. Kuigi sel päeval kleebiti mõnel pool üles nn. iseseisvuse manifest, ei saanud kodanlus tegeliku võimu juurde asuda, kuna Eesti territooriumi okupeeris Saksa sõjavägi.

Imevähe ilmus kodanlikus Eestis neid töid, kus Oktoobripäevade sündmustikku vähegi objektiivsemalt kirjeldati või nõukogude võimu tegevusele mõneski osas positiivne hinnang anti. Ühe vähese erandina pidas H. Kruus Oktoobrirevolutsiooni eelnenud poliitilise arengu tagajärjeks ja väitis sõnaselgelt, et ka Eestis oli Kommunistlik Partei kõige aktiivsemaks poliitiliseks organisatsiooniks, kelle käremeelsed hüüdsõnad leidsid rahvamassides kord-korralt ikka suuremat poolehoidu.²⁴ Ka M. Morrisoni (M. Martna) raamatus «Punane Tallinn» leiame read: «Enamlaste ajajärgul tulevad mitmed huvitavad nähtused ette, mille edukust ja head külge ometi salata ei saa.»²⁵ Autor rõhutab eriti eesti keele tarvituselevõttu ametiasutustes, mis esmakordselt sai teoks nõukogude võimu initsiatiivil.

Kuigi väikekodanlike parteide esindajad mõnikord valgustasid Oktoobrirevolutsiooni sündmustikku kodanlikest autoritest mõnevõrra objektiivsemalt, väitsid ka M. Martna, A. Rei jt., et 1917. aastal olevat puudunud sotsialistlikuks revolutsiooniks vajalikud objektiivsed eeldused, et Oktoobrirevolutsioon olevat olnud mingi vandenõu jne.²⁶

Ka tänapäeval jätkavad eesti kodanlikud emigrandid piiri taga Oktoobrirevolutsiooni sündmuste käsitlemist vanas vaimus. Nende väljamõeldised Kommunistliku Partei ja nõukogude võimu aadressil on veelgi õelamaks muutunud, kuid põhimõtteliselt uusi seisukohti pole nad oma käsitlustes andnud. Oktoobrirevolutsiooni kohapealseid objektiivseid

¹⁹ Iseseisvuse tuleku päevilt. Tartu, 1923; Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. I kd. Revolutsioon ja okupatsioon. Tallinn, 1927; Eesti iseseisvuse tähistel. Tallinn, 1931 jt.

²⁰ A. Piip, Tormine aasta. Ulevaade Eesti välispoliitika esiajast 1917.—1918. aastal dokumentides ja mälestusis. Tartu, 1934.

²¹ J. Uluots, Grundzüge der Agrargeschichte Estlands. Tartu, 1935, lk. 123; A. Piip, Estlands Weg zur neuen Verfassung. Tartu, 1936; A. Piip, Rahvusvaheline õigus. Tartu, 1936, lk. 90—92.

²² Lähemalt selle kohta vt. J. Saart, Kodanlike võimuorganite lammutamise ja nõukogude riigiaparaadi loomise algusajast Eestis Oktoobrirevolutsiooni päevil (okt. 1917—veebr. 1918). «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ohiskonnateadused» 1967, nr. 2, lk. 132—137.

²³ Lähemalt selle kohta vt. P. Vihalem, Eesti kodanlus imperialistide teenistuses (1917—1920). Tallinn, 1960.

²⁴ H. Kruus, Eesti ajalugu kõige uuemal ajal II. Tartu, 1928, lk. 157.

²⁵ Tallinn, 1920, lk. 172.

²⁶ M. Martna, Revolutsioon, Eesti iseseisvus ja töölise klass. Tallinn, 1920; A. Rei, Sotsiaaldemokraatia taktika põhimõtted. Tallinn, 1921 jt.

ja subjektiivseid eeldusi ignoreerides kujutavad nad seda revolutsiooni riigipöördena, mis viidi läbi vene sõdurite jõuga.²⁷ Võime konstateerida, et emigrantlikud ajaloomoonutajad pole midagi unustanud ega midagi juurde õppinud.

Hinnates kokkuvõtlikult kodanlike autorite seisukohti Oktoobrirevolutsiooni ajaloo küsimustes, tuleb nentida, et nende põhiseisukohad on kaugel ajaloolisest tõest. Nagu kõverpeeglis moonutavad nad kogu inimkonnale tohutut progressiivset mõju avaldanud Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni olemust ja püüavad selle teostajaid kujutada mingisuguste fanaatikutena, eesti rahva ja isegi kogu tsivilisatsiooni vaenlastena.

B. Marksistlik-leninlik historiograafia

1. Eesti bolševike tööd aastaist 1917—1919

Oktoobrirevolutsiooni ajalugu käsitlev eesti marksistlik historiograafia tekkis revolutsiooni elavas protsessis. Sotsialistliku revolutsiooni ettevalmistamise ja läbiviimise ning sellele järgnenud sotsialistlike ümberkorralduste ajal avaldasid eesti bolševikud oma seisukohti revolutsiooni arenemise probleemide kohta eelkõige töölisajakirjanduses ilmunud artiklites, samuti brošüürides, ettekannetes ja mitmesugustes dokumentides. (arvukate kongresside, konverentside ja nõupidamiste resolutsioonid) ning mujal. Kuigi kõnesolevad materjalid kujutavad endast eelkõige Oktoobrirevolutsiooni ajaloo uurimisel asendamatuid allikaid, on neil ka suur historiograafiline väärtus.

Sündmuste hindamisel lähtusid Eesti bolševikud marksistlikust teooriast. Eriti suurt mõju avaldasid nende vaadete kujunemisele V. I. Lenini tööd, millel on hindamatu väärtus ka Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ajaloo mõistmisel.

Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise ja toimumise päevil võitles Eesti tööliklass lahutamatus liidus teiste Venemaa piirkondade proletariaadiga. Seetõttu on V. I. Lenini töödes sündmuste arenemisele ülevenemaalises ulatuses antud analüüs täiel määral kehitiv ka Eesti ala kohta. Eesti bolševikud arvestasidki leninlike seisukohti võitluses sotsialistliku revolutsiooni võidu eest. On üldiselt teada, millise tähelepanuga jälgis V. I. Lenin relvastatud ülestõusu ettevalmistamise ajal sündmuste arenemist Petrogradis ja selle lähemas tagalas, Soome lahe piirkonnas. Smolnõis 11.—13. oktoobril toimunud Põhjapiirkonna nõukogude piirkondliku kongressi delegaatidele saadetud kirjas rõhutab Lenin: «Ainult Balti laevastiku, Soomes asuvate vägede, Tallinna ja Kroonlinna viivimatu väljaastumine Piiteri all olevate korniilovlike vägede vastu suudab päästa Vene ja ülemaailmse revolutsiooni... Asi seisab ülestõus, mille võib ja peab otsustama Piiter, Moskva, Helsingi, Kroonlinn, Viiburi ja Tallinn.»²⁸

Ka pärast Oktoobrirevolutsiooni võitu jälgis V. I. Lenin hoolikalt sündmuste arenemist Eestis. Ta vestles kohalike juhtivate bolševikega korduvalt Eesti sõjalisest, poliitilisest ja majanduslikust olukorrast ning andis konkreetseid näpunäiteid selliste tähtsate küsimuste lahendamiseks, nagu seda olid rahvusküsimus ja agrar küsimus. 1917. aasta lõpul tegi V. I. Lenin Eesti bolševikele ettepaneku välja kuulutada iseisev Eesti sotsialistlik vabariik.

Eriti suurt huvi tundis V. I. Lenin agrar küsimuse lahendamise viiside vastu Eestis. III ülevenemaalisel nõukogude kongressil märkis ta: «On arusaadav, et üleminek sotsialismile Eestimaal, sellel väikesel, täieliku kirjaoskusega maal, mis koosneb põllumajanduslikest suurmajanditest, ei saa sarnaneda üleminekuga sotsialismile peamiselt väikekodanlikul maal, nagu seda on Venemaa. Seda tuleb arvesse võtta.»²⁹

Eesti töörahva revolutsioonilise võitluse ajaloo uurijatele pakub suurt huvi ka juhtivate eesti bolševike elu ja tegevuse ning teoreetiliste vaadete tundmaõppimine. Seistes Eesti kommunistide eesotsas, suutsid J. Anvelt, H. Pöögelmann, V. Kingissepp, I. Rabt-

²⁷ M. O j a m a a, A. ja T. V a r m a s, Eesti ajalugu. Stockholm, 1946, lk. 326.

²⁸ V. I. L e n i n, Kiri seltsimeestele bolševikele, kes võtavad osa Põhjapiirkonna nõukogude piirkondlikust kongressist. Teosed. 26. kd. Tallinn, 1954, lk. 160—161.

²⁹ V. I. L e n i n, Ettekanne Rahvakomissaride Nõukogu tegevusest 11. (24.) jaanuaril. Teosed. 26. kd., Tallinn, 1954, lk. 421.

šinski jt. suuremal või vähemal määral mõjutada sündmuste käiku nii Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise ja läbiviimise päevil kui ka esimeste sotsialistlike ümberkorralduste teostamisel.

On ilmne, et just 1917. aasta lõpul ja järgneva aasta alguses, samuti Eesti Tööraha Kommuuni päevil avaldasid Eesti bolševike poliitikale märgatavat mõju meie juhtivate parteitöötajate teoreetilised vaated ja tõekspidamised. H. Pöögelmanni, J. Anveldi, V. Kingissepa jt. juhtivate eesti bolševike teoreetilise pärandi Oktoobrirevolutsiooni päevist moodustavad arvukad artiklid, ettekanded ja igasugused teised materjalid ning mitmed brošüürid.³⁰ Kuna just viimased esitavad kujukalt eesti bolševike seisukohti toorkordse ühiskondlik-poliitilise elu aktuaalsetes probleemides, on neil eriline tähtsus Oktoobripäevade sündmustiku mõistmisel. Kõnesolevaid brošüüre iseloomustab kirglik parteiilisus, poleemiline hoogsus ning kompromissitus proletaarse revolutsiooni vaenlaste suhtes.

V. I. Lenin võrdles nõukogude riigi loomist ronimisega väga kõrge, järsu ja seni uurimata mäe otsa, kus pole ei sihti ega teed, pole üldse midagi, mis oleks varem järele proovitud. Seetõttu tuli mõnikord ka tagasi pöörduda, allapoole laskuda, et otsida teisi teid, mis oleksid ehk pikemad, kuid mis võimaldaksid siiski mäeharjale jõuda.³¹ Just seetõttu, et ka eesti juhtivatel bolševikel tuli 1917.—1918. aastal uue ühiskonna rajamisel sammuda mööda tundmatut ja rasket teed, leidub nii nende teoreetilises pärandis kui ka praktilises tegevuses seda, mis ajaproovile vastu ei pidanud.

Eesti bolševike kirjutiisi aastaist 1917—1919 läbib sügav veendumus kommunistliku ühiskonna rajamise võimalikkusest suhteliselt lühikese aja jooksul. Pärast Oktoobrirevolutsiooni võitu, mis avaldas tohutut revolutsioneerivat mõju teiste maade töörahvale, avaldasid ka eesti bolševikud korduvalt arvamust, et lähemal ajal võidab revolutsioon kogu maailmas või vähemalt Euroopa tähtsamates riikides. Veel 1919. aasta juulis, kui Eesti Tööraha Kommuun oli lüüa saanud ning proletariaadi revolutsioonilised väljastumised Saksamaal, Ungaris ja mujal maha surutud, kirjutas H. Pöögelmann: «Üleilmne revolutsioon ligineb kiirel käigul ja seisab juba käegakatsutavas kauguses; teatavas mõttes võib juba nüüd ta algusest kõnelda.»³² Samal ajal rõhutas J. Anvelt, et Kommunistlikul Parteil tuleb lähemal ajal tegelda nõukogude võimu organiseerimisega Eestis. Ka tema osutas maailmarevolutsiooni lähenemisele: «Kui mitte enne, siis esimene tugev hoop töörahva poolt Entente'i imperialistide ridadesse kukutab ka «iseiseiva» Eesti «demokraatlise» valitsuse ja sünnitab Nõukogude vabariigi.»³³

Eesti bolševikud juhtisid tähelepanu ka sellele, et kapitalismi suhteliselt kõrge arengutase soodustab sotsialismi kiiret ülesehitamist Eestis. J. Anvelt kirjutas: «Venemaa oma iseäraliste klassiliste vahekordadega (määratusuur talurahvaprotsent oma küllakonnamaadega, põllutööstuseproletariaadi peaaegu täieline puudumine) ei saa Eesti töörahva vabariigi loomise juures niisugune eeskuju olla, millele kõigis asjus täppealt järele aimata võiks. Meie ühiskondline arenemise aste lubab ja nõuab mõneski küsimuses teistsugust korraldust.»³⁴ Sama mõtet avaldas ka H. Pöögelmann, kes kirjutas: «Mis Eestisse puutub, siis kannab siin majandusline olukord ja ühiskondline arenemine palju enam Lääne-Euroopa kui Venemaa laadi... kuna Venemaa külaelanikkude valdav enamus iseseisvatest põllupidajatest koos seisab, on meil, Eestis vähemalt 70—75% küla-

³⁰ H. Pöögelmann, Asutav Kogu ja rahvalitsus. Tallinn, 1917; H. Pöögelmann, Vaba Eesti. Märgukiri Eesti Asutava Kogu valijatele. I. a. i. k.; H. Pöögelmann, Eesti tulevik. Peterburis 1918; H. Pöögelmann, Mis vaheajal sündis. Peterburis 1918; H. Pöögelmann, Mõned põhijooned majanduslise elu korraldamiseks Eesti töörahva nõukogude vabariigis. Peterburis 1919; H. Pöögelmann, Ääremärkused Venemaa Kommunistlise Partei programmi juure. Peterburis 1919; H. Pöögelmann, Ühtlane elamisraha, üks kommunismuse nurgakividest. Peterburis 1919; J. Anvelt, Tööraha võimuvallitsuse kindlustamisest. Peterburis 1919; V. Kingissepp, Kellele iseseisvus, kellele ike. Peterburis 1918.

³¹ V. I. Lenin, Publitsisti märkmeid. Teosed. 33. kd. Tallinn, 1955, lk. 177—178.

³² H. Pöögelmann, Ääremärkused Venemaa Kommunistlise Partei programmi juurde, lk. 4.

³³ J. Anvelt, Tööraha võimuvallitsuse kindlustamisest, lk. 3.

³⁴ Sealsamas.

elanikkonnast maatainimesed.»³⁵ Just kapitalistliku põllumajanduse valitsemine Eestis andvat revolutsioonile «iselaadi tooni, kiiruse ja taktika».³⁶

Lähtudes õigest teesist, et kohalikke olusid tuleb arvestada, tegid Eesti bolševikud sellest siiski ilmselt ebaõigeid, pahempoolseid järeldusi. Nad ülehindasid Eesti olude eripära Nõukogude Venemaaga võrreldes ning nägid kohalikke olusid sotsialismi kiireks ülesehitamiseks ilmselt liiga soodsas valguses. Lähtudes linna- ja maaproletariaadi suhteliselt suurest erikaalust eesti ühiskonnas, alahindasid meie bolševikud ilmselt töö lisklassi võimalike liitlaste kaasatõmbamise vajadust võitlusesse nõukogude võimu eest ja patustasid oma poliitikaga tööliisklassi ja talurahva liidu leeninliku idee vastu.

J. Anvelt pidas väikekoodanlust nii linnas kui ka maal õigusega äärmiselt kõikumaks elemendiks, kuid järeldas sellest ekslikult, et nii kehva kui ka kesktalupojad, käsitöölised jne. kalduvad sotsialistliku revolutsiooni tingimustes oma enamikus reaktsiooni leeri. Seetõttu pidas ta õigeaks jätta väikekoodanlikud elemendid üldiselt valimisõigusest ilma. Ta kirjutas: «Linna väikekoodanluse kohta on meie parteil enam-vähem ühine vaade. Meie ei näe võimaliku olevat, et väikemajaomanikud, võrtspoodnikud, turukauplejad või teised iseseisvad ettevõtjad (rätsepad, kingsepad, päevapiltnikud jne.) nõukogude valimisest osa võtaksid, kuigi keegi neist peaaesjalikult võõrast tööjõust ei ela.»³⁷ Väike- maapidajatesse suhtumise kohta märkis J. Anvelt: «Väikemaapidajate iseloomu kohta on meil mõnigi pettekujutus. Arutihti vaadatakse nende kui mingisuguste töörahva poolehoidjate, sotsialismuse toetajate peale. Niisugune arvamine on muidugi koguni ekslik. Kuigi väikepõllupidaja «oma» jõuga põldu harib, see on peale enese ainult oma perekonnaliikmeid orjama sunnib, sotsialismust ei sunni niisugune olukord mitte ihkama.... Ühise töö korraldamise vastu on ta samuti vaenulik nagu kesk-talupidaja («kahehobusekoha omanik».)»³⁸ Valimisõiguse andmise kohta väiketalupidajatele ütles J. Anvelt: «See oleneb jõudude vahekorra: kui proletariaat üksi liig nõrk on, et valitsust oma õlgadel pidada, tuleb selle peale minna.»³⁹

J. Anvelt ja H. Pöögelmann jäid talurahvasse suhtumise küsimuses oma vaadete juurde ka siis, kui VK(b)P 1919. aastal asus kindlustama liitu kesktalurahvaga. Esinedes partei VIII kongressil, nõudis V. I. Lenin oma ettekandes «Tööst maal» kindla liidu poliitikat kesktalurahva suhtes ning hoiatas talle surve avaldamise eest. Kongressil räägiti ka põllumajanduse sotsialistlikust ümberkorraldamisest, kuid hoiatati igasuguse kiirustamise ja administreerimise eest selles küsimuses. Kuna kongressi materjalid ja partei uus programm olid vastuolus eesti bolševike vaadetega talurahvaküsimuses, siis avaldas H. Pöögelmann 1919. aastal brošüüri «Ääremärkused Venemaa Kommunistilise Partei programmi juurde», kus ta oma seisukohti kaitseb. Ta kinnitab, et tema eesmärgiks ei ole partei programmi «arvustada ega tema vastu vaidlema tikkuda»,⁴⁰ kuid ühes osas, nimelt väikekoodanluse, eriti kesktalurahvasse suhtumise küsimuses teeb ta seda ometi: «Kahtlaseks ja küsitavaks aga jääb see põhjusemõteline vaade, nagu võiks väikekoodanlase kihi majanduslise seisukorra parandamine, s. o. ta majanduslise iseseisvuse kindlustamine, seda kihti kommunismusele lähendada, ja nagu võiks see kiht valuta kommunismusesse kasvada. Selles vaates näib V. K. P. arenemiseillusioonile kalduvat, mis sisuliselt revisjonismusele ja vähemlusele omane, ja mille vastu enamluse alati teravalt seisukohta on võtnud.»⁴¹ J. Anvelt peab partei kurssi sõlmida kesktalurahvaga liit Nõukogude Venemaal sealsete klassivahekordade tõttu paratamatuks, kuid ometi väidab ta, et «kommunismuse teostamisele pole see muidugi mitte kasuks».⁴²

³⁵ H. Pöögelmann, Ääremärkused Venemaa Kommunistilise Partei programmi juurde, lk. 10.

³⁶ Sealsamas.

³⁷ J. Anvelt, Tööraha võimuvalitsuse kindlustamisest, lk. 8.

³⁸ Sealsamas, lk. 8–9.

³⁹ Sealsamas, lk. 9.

⁴⁰ H. Pöögelmann, Ääremärkused Venemaa Kommunistilise Partei programmi juurde, lk. 8.

⁴¹ Sealsamas.

⁴² J. Anvelt, Tööraha võimuvalitsuse kindlustamisest, lk. 9.

Teatavasti oli just agraarküsimus Eestis Oktoobripäevil selliseks keskseks majanduslikuks, sotsiaalseks ja poliitiliseks probleemiks, mille lahendamiseks oli huvitatud kogu rahvas ja mille lahendamisviiside valikus põrkusid kokku mitmete poliitiliste rühmituste erinevad huvid. Laiade rahvahulkade sajandite jooksul juurdunud viha ja põlgus mõisate ja mõisnike vastu ja talurahva maanälg olid nii võimsateks teguriteks, et isegi puhtkoodanlike parteide Eesti Demokraatliku Erakonna ja Eesti Maarahva Liidu programmilistes dokumentides räägiti mõisamaade osalisest võõrandamisest, muidugi «õiglase tasu» eest.⁴³

Eesti bolševikud mõistsid täie selgusega agraarküsimuse teravust ja tähtsust ühiskondlik-poliitilises võitluses. H. Pöögelmann kinnitas, et agraarküsimuse õige lahendamine on tohutu tähtsusega kogu revolutsiooni kordaminekule.⁴⁴ J. Anvelt kirjutas: «Eestis, kus rahva enamus põlluharimisest elab, seisab maaküsimus esimesel kohal.»⁴⁵

Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise ajal nõudsid Eesti bolševikud teatavasti mõisate rahva omaks kuulutamist ja kaitsesid suurmaapidamist kui progressiivset maaharimisvormi. Peale suurtootmise eeliste rõhutamise esitasid Eesti bolševikud teisigi põhjendusi, miks suurmaapidamisi tükeldata ei tohi. J. Anvelt väitis, et see killustaks proletariaadi jõude, ja kirjutas: «On vist igauhele arusaadav, et ükski töölistepartei maajagamisele asuda ei või, ehk kui ta seda teeb, sünnitab ta tööraha ridades nii koleda lagunemise, et igasugune klassiline ühistunne ja kokkuhoidmine kauaks ajaks hävi-neb.»⁴⁶ Pealegi polevat jagamisele kuuluvat maad nii palju, et kõiki selle soovijaid oleks võimalik rahuldada. «Ja mis teeks sulane või päeviline maalapiga, mil hooneid peal ei ole, kus põllutööriistad puuduvad, karja- ja tööloomi ei ole?» küsis ta.⁴⁷

Samal ajal oli eesti bolševikele täiesti selge, et osa maatöörahvast on mõisate jaotamise poolt. J. Anvelt nimetas talurahva igatsust oma maalapi järele «teadvuseta hulkade väikekoodanlikuks silmapilguhuviiks» ja rõhutas: «Kommunistide ülesanne on hulka-sid õigele teele juhtida ja tema eksiarmaste vastu võidelda. Eestis, kus kõik parem põllumaa suurtesse majanduslistesse üksustesse (mõisadesse) koondatud, oleks maajagamine veel suurem kuritöö sotsialismuse vastu kui tööstusasutuste õhkulaskmine.»⁴⁸ Veel 1919. aastal kinnitas J. Anvelt, et Kommunistlik Partei saavat maajaotamise nõudest kergesti üle, kuid kehv- ja kesklalude kommuunideks muutmist pidas ta raskemaks ülesandeks, kuna see puudutaks kümneid tuhandeid talusid.⁴⁹ Ta rõhutas: «Kõik kommunistide püü peab selle poole sihitud olema, et võimalikult lühikese aja jooksul ka talupidajad ühiskondlisse töö juurde jõuaksid.»⁵⁰ J. Anvelt pidas tähtsaks talurahvale praktiliselt näidata eesõigustatud olukorda seatud kommuunide üleolekut üksikmajapidamistest ning pidas väikemajapidamiste ühendamise tempot sõltuvaks klassijõudude vahekorra-st.

Tuleb nentida, et kuigi eesti bolševikud agraarküsimuse lahendamisel lähtusid marksistlikust teooriast ja mõisate ülevõtmisega hüvitasid mõisnike ajaloolise ülekohtu eesti talurahva suhtes, ei arvestanud nad küllaldaselt eesti maaelanikkonna omanõolisest arenguteest tingitud tõekspidamisi, unistusi «omast maalapist, omast toast ja omast loast». Ei arvestatud ka seda, et eriti maaproletariaadi meelest oli mõis kõige põlgusväärsed ja negatiivse võrdkujud ning suurel osal maatöörahvast polnud erinevus kommuunitöötaja ja mõisamoonaka seisundi vahel kaugeltki selge. Eesti bolševikud alahindasid ka seda mõju, mida elanikkonnale avaldasid kodanlike ja eriti väikekoodanlike parteide lubadused jaotada ära mõisad. 1928. aastal kirjutas J. Anvelt ka ise: «Siis, kui veel pikema ajajärgu kogemusi ei oinud, näisid kõik tähtajad palju lühemad. Siis, mil me iga silmapilk revolutsiooni puhkemist Läänes ootasime, paistis meil ka väikekoodan-

⁴³ Vene ja Eesti poliitiliste erakondade programmid. Toimetanud H. Kruus. Tartus, 1917, lk. 53—54, 59—60.

⁴⁴ H. Pöögelmann, Asutav Kogu ja rahvavalitsus, lk. 7—8.

⁴⁵ J. Anvelt, Tööraha võimuvalitsuse kindlustamisest, lk. 31.

⁴⁶ J. Anvelt, Oktoobrirevolutsioon ja maaküsimus Eestis. «Klassivõitlus» 1919, nr. 11, lk. 23—24.

⁴⁷ Sealsamas, lk. 24.

⁴⁸ J. Anvelt, Tööraha võimuvalitsuse kindlustamisest, lk. 32.

⁴⁹ Sealsamas, lk. 33.

⁵⁰ Sealsamas.

lise olluse, sealhulgas talurahva äravõitmine (muidugi mitte kuulipritsi, vaid majanduspoliitiliste sammude abil) palju kergem». ⁵¹

H. Pöögelmanni brošüürist «Mõned põhijooned majanduslise elu korraldamiseks Eesti töörahva nõukogude vabariigis» ilmneb, et ka temal oli lihtsustatud ettekujutus majanduselu tsentraliseerimisest nõukogude võimu tingimustes. Tema arvates pidi sotsialistlik riik-kommuun moodustama «üheainsa ühise majapidamise», ühise arvestuse, ühise riigikassa ja ühiste tulude-kuludega. ⁵² Sellise «ühise majapidamise» loomiseks tuli H. Pöögelmanni arvates natsionaliseerida kogu tootmine: «Jätaksime aga väikevalmistuse — väike- ja kodutööstuse, väikepõllupidamise ja aiaasjanduse — ühiskondlisse valmistusse arvest välja, siis looksime kahepaiksuse ja vastuolu, mille tagajärgede eest meid Venemaa sellekohased tähelepanekud tõsiselt küllalt peaksid hoiatama.» ⁵³ H. Pöögelmanni arvates jäeti Nõukogude Venemaal põllumajanduslik väiketootmine lihtsalt sellepärast natsionaliseerimata, et nõukogude võimul selleks jõudu ei jätkunud. ⁵⁴ Tema poolt propageeritud ühise riigikassa loomine pidi kaasa aitama selleks, et riigiasutustel ja ühiskondlikel ettevõtetel kaoks vajadus omavahelisteks arveldusteks raha kasutada. H. Pöögelmann lootis kiiresti nii kaugele jõuda, et rahalised suhted Eesti Töörahva Kommunis miinimumini vähenevad ja ühiskond rahast vabaneb. ⁵⁵

Teatavasti piirati Nõukogude Venemaal nn. sõjakommunismi tingimustes välismaise sõjalise interventsiooni ja Kodusõja ajal kaubalis-rahalisi suhteid. Mitmed teoreetikud kuulutasid rutakalt selle sammu sotsialismi ülesehitamise seaduspärasuseks. Ka eesti keeles avaldatud N. Buhharini ja E. Preobraženski «Kommunismi aabitsas», milles rahvalikult seletati Venemaa Kommunistliku Partei programmi, rõhutati: «Juba sotsialistliku revolutsiooni algusest peale kaotab raha aegapidi oma tähtsuse.» ⁵⁶ Raha asemel soovitas see raamatuke sisse seada spetsiaalsed arveldusraamatud ning töötajatele anda töötasu tarbekaupade näol. Seoses uuele majanduspoliitikale üleminekuga mõisteti nüüsgused vaated hukka.

Eesti bolševikud pidasid väga oluliseks kogu tööjõulise elanikkonna rakendamist sotsialistlikule ülesehitustööle. H. Pöögelmann juhib õigesti tähelepanu asjaolule, et kapitalismi tingimustes raisatakse hulk tööjõudu ebaotstarbekalt, kulutades seda sõjalisteks ettevalmistusteks, kapitalistide klassi teenimiseks jne., ning nõuab kogu tööjõu rakendamist ühiskondlikult kasulikule tööle. ⁵⁷ J. Anvelt omalt poolt esitas üldise töökohustuse sisseseadmiseks vägagi radikaalse kava: «Linnad tarvis puhastada kõiksugu söödikutest, kes mingisugust tööd ei tee ega taha teha (see on, kes ennast töötatõolisena üles ei anna), neid tuleb koonduselaagrisse saata, et neid ühiskondlisse töö peale ära kasutada. Sel teel vähendame suuremate linnade elanikkude arvu vähemalt ühe neljandiku võrra, kaotame vasturevolutsioonilise olluse ja saame hulgest sööjatest lahti, kes turul töölistega võistlevad ja hinnad sellega üles kruvivad.» ⁵⁸

Kommunistliku ühiskonna rajamise eesmärke silmas pidades püüdsid eesti bolševikud põhjendada ka nn. ühtse elamisraha sisseseadmise vajadust. Pärast Oktoobrirevolutsiooni võitu Eestis astuti siin teatavasti samme kõigi töötajate palgataseme lähendamiseks, olenemata nende kvalifikatsioonist. Eesti Töörahva Kommuuni päevil mindi veelgi kaugemale: nõukogude asutuste ja natsionaliseeritud ettevõtete töötajatele maksti ühtlase elatusrahana 500 rubla kuus, alaealised said mõnevõrra vähem, vastutavad töötajad aga 20 protsenti rohkem. H. Pöögelmann väitis, et mõisted «palgatöö» ja «tööpalk» on oma sed kapitalistlikule korrale, ilma saaduste võrdsustava jaotuseta aga ei saavat kommunistliku korra teostamisele asuda. Ta kirjutas: «Tööline, kes oma palka töötundide ja

⁵¹ J. Anvelt, «Meie lahkumineku» ehk EKP «vastasrinna» ajaloolised unenäod. «Klassivõitlus» 1928, nr. 98–99, lk. 50–51.

⁵² Ilmus Peterburis 1919, lk. 16.

⁵³ Sealsamas, lk. 12.

⁵⁴ Sealsamas.

⁵⁵ Sealsamas, lk. 17.

⁵⁶ Ilmus Peterburis 1920, lk. 243.

⁵⁷ H. Pöögelmann, Mõned põhijooned majanduslise elu korraldamiseks Eesti töörahva nõukogude vabariigis, lk. 12–24.

⁵⁸ J. Anvelt, Töörahva võimuvalitsuse kindlustamisest, lk. 45.

tööskuse järele loeb, sipleb veel kõige oma kondiüdini kapitalistlike korra kammitsas.»⁵⁹ J. Anvelt põhjendas ühtse elatusraha sisseseadmist ka sellega, et peale nõukogude võimu kehtestamist valitseb esialgu paratamatult tarbekaupade puudus ja ühtne elatusraha võimaldaks nende õiglast jaotamist.⁶⁰

Eesti bolševikud muidugi mõistsid, et võrdsustav töötasu põhjustab töödistsipliini ja tööviljakuse languse. H. Pöögelmann pidas seda paratamatuks, kuid ajutiseks nähtuseks ja lootis, et uus, teadlik töösse suhtumine võidab lühikese aja jooksul. Erinevalt H. Pöögelmannist pidas J. Anvelt vajalikuks maksta suurema tööviljakuse korral lisatasu.⁶¹

Terav poliitiline võitlus toimus Oktoobrirevolutsiooni päevil rahvusküsimuse ja sellega lahutamatult seotud Eesti riikliku korralduse probleemi ümber. Teatavasti on rõhutatud rahvaste tung vabanemisele ja riiklikule iseseisvusele üks ajaloo seaduspärasusi. On loomulik, et pärast tsarismi kukutamist tugevnes Venemaal, selles senises «rahvaste vanglas», jõuline rahvuslik vabastusliikumine. Eesti bolševikel tuli arvestada, et tsarismi venestuspoliitika, vene keele vägivaldne juurutamine õppe- ja asjaajamise keelena jne. oli laiad rahvahulgad rahvusküsimuses hellaks teinud. Pealegi nihutasid kodanlikud ringkonnad pärast Veebruarirevolutsiooni rahvusküsimuse esiplaanile, tegeldes nn. autonoomia nõudmisega, omavalitsuse korraldamisega, rahvuslike väeosade organiseerimisega jne. Pärast Oktoobrirevolutsiooni, kui oli luhtumas lootus taastada Venemaal lähemal ajal kapitalistlik kord, kujunes «iseseisvuse» taotlus kontrrevolutsiooniliste elementide käes peamiseks loosungiks nõukogude võimu vastu, mille katte all taotleti imperialistlike riikide vahelesegamist Eesti siseasjadesse. Seoses Saksa vägede sissetungi ohuga tõusis samal ajal bolševikel päevakorrale ka küsimus: kuivõrd võiks Eesti kuulutamine iseseisvaks riigiks ära hoida Saksa okupatsiooni.

Sellises komplitseeritud olukorras ei suutnud Eesti bolševikud rahvusküsimuses mõnelgi juhul õigesti orienteeruda. Kohe pärast Veebruarirevolutsiooni püüdsid nad sellest küsimusest lihtsalt mööda minna, hiljem aga pöörasid sellele rohkem tähelepanu ning asusid propageerima partei programmilisi seisukohti rahvusküsimuses.

Kodanluse püüdeid kasutada rahvusküsimust ja Eesti riikliku korralduse probleemi võitluses nõukogude võimu vastu paljastas oma töödes kõige põhjalikumalt V. Kingissepp. 1918. aastal kirjutatud raamatus «Kellele iseseisvus, kellele ike» analüüsib ta klassijõudude vahetõrget Eestis ja näitab, kuidas natsionalistlik «iseseisvuse» loosung kujunes kodanluse lipukirjaks võitluses nõukogude võimu vastu. Autor rõhutab, et sotsialistliku revolutsiooni võit ja Eesti iseseisvuse mõtte esiletõstmine kodanluse poolt oli ühe ja sama nähtuse — klassivõitluse — kaks külge.

Eesti kommunistid olid veendunud, et seoses sotsialistliku revolutsiooni võiduga rahvusvahelises ulatuses ühinevad kõik sotsialismimaad majanduslikke vajadusi arvestades suureks liitriigiks. J. Anvelt kirjutas: «Meie meelest on enam kui selge, et praegusel ajajärgul, kus rahvaste läbikäimine nüüdse tehnika tõttu üleilmliseks saanud, kus ükski riik, olgu ta ka kõige suurem ja tugevam, eraldatult elada ei saa, sotsialistlike maade iseseisvusest juttugi ei saa olla... Kõik nõukogudemaad liituvad üheks liiduks, nagu kommunistlikud parteid Internatsionaali läbi ühinevad.»⁶²

H. Pöögelmann rõhutas, et bolševikud ei pidanud vajalikuks Eesti kuulutamist omaette nõukogude vabariigiks ka seepärast, et see poleks saksa imperialistide sissetungi nagunii ära hoidnud.⁶³

Niisuguste pahempoolsete vigade tekkimine on tookordsetes oludes täiesti mõistev, seda enam et sotsialismi ülesehitamise paljud probleemid polnud marksistlikus teooriaski vajalikult selged ning see teooria arenes käsikäes noore nõukogude ühiskonna arenemisega. Tabavalt kirjutas selle kohta H. Pöögelmann: «Uue korra teerajamisel

⁵⁹ H. Pöögelmann, Ühtlane elamisraha üks kommunismuse nurgakividest, lk. 12.

⁶⁰ J. Anvelt, Tööraha võimuvalitsuse kindlustamisest, lk. 36.

⁶¹ Sealsamas, lk. 38.

⁶² J. Anvelt, Eesti «ärarippumata» vabariik ja kommunistid. «Klassivõitlus» 1919, nr. 9, lk. 5.

⁶³ H. Pöögelmann, Kaks aastat rahvuspoliitikat Eestis. «Klassivõitlus» 1919, nr. 11, lk. 39–40.

tuleb sihtisid ajada puutumata põlises rähmikus. Iga uut sammu tuleb tegelikult kat-suda ja kaaluda. Tegelik elu näitab, mis seisma jääb, mis kõrvale tuleb heita.»⁶⁴

Eesti bolševike teoreetilises pärandis aastaist 1917—1919 kerkib keskse ideena esile mõte, et kohe pärast sotsialistliku revolutsiooni võitu tuleb asuda kommunistliku ühiskonna rajamisele. Sealjuures ignoreeriti sotsialismi ja kommunismi kui uue ühis-konna rajamise erinevate etappide erinevusi. Mõnegi küsimuse lahendamisel püüti sot-sialismist «üle hüpata» ning asuda kohe kommunistliku ühiskonna rajamisele.

2. Eestis toimunud Oktoobrirevolutsiooni ajaloo uurimisest NSV Liidus aastail 1919—1937

Aastail 1919—1940, kui Eestis kehtis kodanlik diktatuur, oli siin toimunud Oktoobri-revolutsiooni ajaloo marksistlik uurimine võimalik ainult NSV Liidus, kus elas hulga-liselt eestlasi, nende seas arvukalt Oktoobrirevolutsioonist Eestis aktiivselt osa võtnud kommuniste. Viimastest tegelesid paljud intensiivselt Eesti töörahva revolutsioonilise lii-kumise uurimisega. Eestikeelsetes ajakirjades, nagu «Klassivõitlus», «Proletaarne revo-lutsioon Eestis» jt., ning ajalehtedes avaldati rohkesti materjale ka Oktoobrirevolutsiooni ajaloo kohta. 1925. aastal alustas tööd Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloo komisjon, kelle ülesandeks oli suunata ajalooalast uurimistööd.

Kahjuks polnud Nõukogudemaal töötavatel seltsimeestel sageli paljud ja tihtigi just väga olulised Eestis asuvad arhiividokumendid kättesaadavad, mis põhjustas nende töödes faktilisi ebatäpsusi ja muidki puudujääke. Samal ajal aga olid nad ise olnud aktiivsed revolutsioonivõitlejad, sageli isegi käsiteldavate sündmuste kaasosalised, mis võimaldas neil esitada väga väärtuslikke isiklikke mälestusi ja tähelepanekuid Oktoobri-revolutsioonist Eestis.

Juba «Klassivõitluse» esimeses numbris hakkas ilmuma A. Vallneri pikem artikkel nõukogude võimu ajaloost Eestis, mis kujuneski üheks esimeseks süstemaatiliseks üle-vaateks nii Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni kui ka Eesti Töörahva Kommuuni ajaloost.⁶⁵

NSV Liidus töötavatest autoritest käsitles Oktoobrirevolutsiooni ajalugu kõige põh-jalikumalt H. Pöögelmann, kes oma teoses «Klassivõitluse ajalugu» esitas ülevaate sot-sialistlikust revolutsioonist ka Eestis.⁶⁶ Analüüsides klassijõudude vahekorra arengut 1917. aastal, rõhutab ta, et eesti kodanlus oli tookord paremini organiseeritud kui vene kodanlus, kuid revolutsioonipäeval oli ta ometi jõuetu, võrreldes bolševistlikult meeles-tatud töörahva hulkadega.

1933. aastal avaldas H. Pöögelmann pikema venekeelse artikli «1917. aasta revo-lutsioon Eestis»,⁶⁷ mis 1965. aastal E. Plotniku toimetusel ilmus ka eesti keeles.⁶⁸ Autori peatähelepanu on selles pööratud võitlusele rahvamasside pärast Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise ja läbiviimise ajal: iseloomustatakse kodanlike ja väikekodanlike ring-kondade tegevust, peatutakse Eesti nn. autonoomia organiseerimisel, rahvuslike väe-osade loomisel, «rahvuskongressi» kokkukutsumisel jne. H. Pöögelmann näitab, et kodanluse kontrrevolutsioonilistest jõupingutustest hoolimata kasvas bolševike mõju massides. Artiklis esitatud arvulised andmed bolševike Tallinna organisatsiooni kohta lükkavad ümber kodanluse vaeväited, nagu oleks 1917. aastal eesti kommuniste olnud vaid käputäis ja nagu oleksid Eestis Oktoobrirevolutsiooni teostanud vene töölisel ja sõjaväelased. H. Pöögelmanni andmetel oli 10. (23.) augustil 1917 Tallinna parteiorga-nisatsioonis 3182 liiget, neist eestlasi 2302, venelasi 523 ja lätlasi 357. Töölisi oli bol-

⁶⁴ H. Pöögelmann, Äremärkused Venemaa Kommunistlike Partei programmi juurde, lk. 9.

⁶⁵ A. Vallner, Eesti Töörahva Kommuuna teostamise lühike ülevaade. «Klassi-võitlus» 1919, nr. 1—2, lk. 7—9; nr. 3—4, lk. 2—6; nr. 5—6, lk. 7—8; nr. 7, lk. 5—7; nr. 8, lk. 8—9.

⁶⁶ H. Pöögelmann, Klassivõitluse ajalugu. Leningrad, 1928, lk. 82—90.

⁶⁷ Г. Пегельман, Революция 1917 года в Эстонии. «Красная летопись», 1933, № 5—6, lk. 105—136.

⁶⁸ H. Pöögelmann, 1917. aasta revolutsioon Eestis. Tallinn, 1965. Kärbetega ilmus nimetatud artikkel ka ajalehes «Rahva Häälel» 25.—29. oktoobrini 1957.

ševike Tallinna organisatsioonis 2926, sõjaväelasi 209, intelligentsi esindajaid ja teenistujaid 47.⁶⁹

H. Pöögelmann rõhutab, et ainult bolševikud lähtusid rahva huvidest, võideldes sõja lõpetamise, suurmaavalduste konfiskeerimise ja rahvusliku rõhumise likvideerimise eest, kodanlus aga ei suutnud samal ajal püstitada ainsatki loosungit, mis oleks vastanud rahvahulkade nõudmistele.

H. Pöögelmanni kõnesolevad tööd on üldistavad käsitlused, kus mõnegi olulise küsimuse analüüs on jäänud pealiskaudseks. Neis ei puudutata ka 1917. aastal Kommunistliku Partei ees seisnud raskusi ega nähta bolševike tegevuses Oktoobrirevolutsiooni päevil ainsatki viga ega puudujääki.

Ka J. Anvelt avaldas 1920-ndatel aastatel Oktoobrirevolutsiooni kohta mitmed tuumakad uurimused. Artiklis «Oktoobrirevolutsioon Eestis»⁷⁰ peatub ta sotsialistliku revolutsiooni objektiivsetel eeldustel, iseloomustab klassijõudude vahekorda ja rõhutab, et pärast V. I. Lenini Venemaale jõudmist võttis parteiorganisatsioon ka Eestis lipukirjaks võitluse nõukogude võimu kehtestamise eest. Ta iseloomustab kujukalt seda organiseerimis- ja selgitustööd, mida bolševikud rahvamassides tegid ning kirjutab: «Kus kaks-kolm inimest siis koos oli, seal ei puudunud ka «kiiremees», nagu kodanlus enamlasti nimetas. See oli hulgaline selgitustöö hulkades, mida sagedaste täieste parteile tundmatud inimesed tegid. Partei vaid oli peajuks ja selgrooks sellele liikumisele, hüüdsõnu andes, organisatsiooni luues ja taktikat ära määrates.»⁷¹ J. Anvelt näitas, et bolševike jõupingutuste tulemusena kujunesid klasside vahekorrad kodanlusele niivõrd ebasoodsaks, et kontrevolutsioon andis võimu käest püssipauguta.

Küsimust, miks eesti kodanlus andis Oktoobripäevil võimu käest võitluseta, analüüsis J. Anvelt põhjalikult «Klassivõitluse» veergudel ilmunud eri artiklis.⁷² Autor märkis selles üsna õigesti, et eesti kodanlus ei uskunud algul nõukogude korra elujõusse: «Kodanlus kinnitas igal uulitsanurgal ja uskus suurel määral, vähemalt püüdis ennast uskuma panna, et see kord seesmise jõuetuse pärast kokku variseb.»⁷³ Edasi juhtis J. Anvelt tähelepanu asjaolule, et kodanlikud ja väikekodanlikud parteid ei moodustanud Oktoobrirevolutsiooni päevil veel kaugeltki ühist rinnet: «Oktoobrikuul puudus kodanlusel ja väikekodanlusel isegi ideoloogiline ühine väerind, ja eeskätt just «iseseisvuse» küsimuses.»⁷⁴ Erinevad seisukohad ilmesid ka suhtumises oodatavasse Saksa okupatsiooni. Anvelt kirjutas, et «iga nädalaga kasvas niisuguste kodanlaste arv, kes enamlastest pääsemist nägid Saksa okupatsioonis. Aga siiski oli neid väike näputäis. Laialised väikekodanluse ja keskkodanluse hulgad mõistsid, et Läänest uus orjastaja tuleb, kes ühes parunitega metsiku vägivaldavalitsuse maksuma paneb. Osa väikekodanlusest eesotsas tööerakonnaga ihkas kõigest südamest «vabanemist» enamlaste diktatuura alt, ent mitte hinna eest, mida neile pakkus parempoolne kildkond.»⁷⁵ Ta märkis, et siis, kui parempoolsed tegelased kutsusid Saksa sõjaväge Eestisse, tekkis tööerakondlaste, sõside jt. hulgas lootus, et Saksa vägede vastu saab kilbiks Eesti iseseisvus, ja rõhutas: «Aga peapõhjus, miks kodanlus oktoobrikuul hiirena oma aukudesse pugus... oli see võrdlemisi määratutugev jõud, mida siis Eestimaa vabrikutöolisteklass ja maatöörahas endast nii füüsiliselt kui klassiteadvuse poolest kujutas.»⁷⁶

1928. aastal avaldas J. Anvelt pikema artikli, milles ta paljastab EKP vastu suunatud nn. opositsiooni tegelaste (V. Vöölmanni, J. Palvadre, P. Petersoni jt.) väärvaatteid ja võltsinguid, kuid puudutab ka juhtivate eesti bolševike teoreetilisi seisukohti ja praktilist tegevust Oktoobrirevolutsiooni päevil.⁷⁷ Ta meenutab, et kohe pärast Veebruarit-

⁶⁹ Sealsamas, lk. 42.

⁷⁰ «Klassivõitlus» 1925, nr. 88–89, veerg 15–19.

⁷¹ Sealsamas, veerg 8.

⁷² J. Anvelt, Miks nad ilma vastupanuta alla andsid? «Klassivõitlus» 1925, nr. 67–68, lk. 3–6.

⁷³ Sealsamas, lk. 3.

⁷⁴ Sealsamas, lk. 4.

⁷⁵ Sealsamas, lk. 4–5.

⁷⁶ Sealsamas, lk. 5.

⁷⁷ J. Anvelt, «Meie lahkumineku» ehk EKP «vastasrinna» ajaloolised unenäod. «Klassivõitlus» 1928, nr. 92–93, veerg 30–55; nr. 94–95, veerg 26–38; nr. 96–97, veerg 50–64; nr. 98–99, veerg 34–60.

revolutsiooni ei olnud Eesti bolševistlikul organisatsioonilgi selget seisukohta võimuküsimuses ja sõja lõpetamise viisis. Aprillis toimunud partei konverents aga ühines võimuküsimuses ühel häälel V. I. Lenini teesidega ning sellest päevast peale alustasid Eesti bolševikud võitlust nõukogude võimu eest.⁷⁸ Kaitstes Eesti bolševike poolt 1917.—1919. aastal elluviidud maa- ja talurahvapoliitikat, kordas J. Anvelt tema poolt selles küsimuses juba varem esitatud seisukohti ja kriipsutas veel kord alla, et «1917—19. a. Eestis võimalus oli kiiremalt sotsialistlike küla juure välja jõuda kui (sel ajal) Venes oli ehk nüüdses Eestis revolutsiooni korral oleks».⁷⁹

Samas artiklis puudutab J. Anvelt ka Eesti riikluse organiseerimise probleemi pärast Oktoobrirevolutsiooni ja meenutab V. I. Lenini ettepanekut, et «kas teatud rahvusvahelistel põhjustel kohane poleks Eestimaa iseseisvaks kuulutada» ning jätkab: «Eestimaa enamlike organisatsiooni keskkomitee (Eestimaa komitee) ja Eestimaa nõukogude täidesaatva komitee enamline fraktsioon tuli ühel meelel otsusele, et see Eesti töörahvale (selleaegsetes oludes) mitte midagi ei annaks, mis proletariaadi diktatuuri seal kindlustaks.»⁸⁰

Artiklis «Sõjariistus võitlus Eesti tööliklassi ajaloos» analüüsib J. Anvelt tegureid, mille mõjul Eesti töörahvas Kodusõjas lüüa sai.⁸¹ Objektivsete põhjuste kõrval peatub ta ka eesti bolševike poolt aastail 1917—1919 tehtud vigadel, kuid märgib, et viimased ei avaldanud sündmuste käigule otsustavat mõju.

Eestis toimunud Oktoobrirevolutsiooni ajaloo uurijaile pakuvad huvi ka mitmed J. Reeseni tööd, kus analüüsitakse Eesti talurahva klassistruktuuri ja selgitatakse EKP agrarpoliitikat.⁸² 1931. aastal avaldas R. Miring (Meering) «Klassivõitluses» artikli «Oktoobrirevolutsioon ja klassivõitlus Eestis», milles puudutas eesti bolševike poliitikat maaküsimuses 1917.—1919. a. Ta märgib: «Maaküsimuses ei tohi proletariaat Eestis äldiselt suurmaapidamiste ja mõisate talupoegadele jagamise vastu olla... Kesktalupoega neutraliseerida ja kehvikut kindlasti oma poole võita ei saa proletariaat mitte üksnes maksude jm. küsimustega. Üheks otsustavamaks küsimuseks on siin maaküsimus — maanälja rahuldamine. Selles küsimuses peab meil selge seisukoht olema, eriti veel sellepärast, et meie partei minevikus siin nii mõnegi otsustava vea tegi.»⁸³

1920-ndatel ja 1930-ndatel aastatel avaldati NSV Liidus ilmuvates eestikeelsetes väljaannetes hulgaliselt artikleid ja mälestusi Oktoobrirevolutsiooni sündmustikust ka paljudes Eesti linnades, valdades ja asulates. Märgime niisugustest siinkohal I. Rabtšinski mälestusi Oktoobrirevolutsioonist Eestis,⁸⁴ A. Jea ülevaadet 1917.—1918. aasta sündmustikust Tartus,⁸⁵ J. Karu artiklit Oktoobripäevadest Viljandis⁸⁶ jne. Punakaardi organiseerimist Eestis on valgustatud paljudes ajakirjas «Proletaarne Revolutsioon Eestis» ilmunud artiklites,⁸⁷ samuti kogumikus «Eesti Punakaart ja Punavägi Kodusõjas».⁸⁸

⁷⁸ «Klassivõitlus» 1928, nr. 96—97, veerg 52—54.

⁷⁹ «Klassivõitlus» 1928, nr. 98—99, veerg 52.

⁸⁰ Sealsamas, veerg 37.

⁸¹ «Proletaarne Revolutsioon Eestis» 1927, nr. 1.

⁸² J. Reesen, Eestimaa Kommunistlike Partei seisukoht maa- ja talurahva-küsimuses Eestis. «Proletaarne Revolutsioon Eestis» 1929, nr. 7 ja 8; 1930, nr. 9; J. Reesen, Talurahva klassiline kihinemine Eestis ja rahvusdemokratism. «Proletaarne Revolutsioon Eestis» 1932, nr. 12; J. Reesen, Revolutsiooni kandvate jõudude hindamisest Eestis. Leningrad, 1933.

⁸³ R. M. Oktoobrirevolutsioon ja klassivõitlus Eestis. «Klassivõitlus» 1931, nr. 137, lk. 20.

⁸⁴ I. R a b t š i n s k i, Oktoobripäevad Eestis. «Klassivõitlus» 1919, nr. 11, lk. 16—21; И. Рабчинский, Октябрьские дни в Эстонии. «Klassivõitlus» 1925, nr. 67—68, lk. 7—8.

⁸⁵ A. J e a, Veebruarirevolutsioon ja järgnev ajajärk Tartus. «Proletaarne Revolutsioon Eestis» 1928, nr. 4, lk. 10—20; nr. 6, lk. 40—48; A. J e a, 1917—1918. aasta Tartus. «Klassivõitlus» 1925, nr. 67—68, lk. 11—16.

⁸⁶ J. K - u [Kar], Viljandi sündmused 1917. a. ja 1918. a. algul. «Proletaarne Revolutsioon Eestis» 1929, nr. 8.

⁸⁷ H. T u m m e l t a u, Eesti töörahva Punavägi. «Proletaarne Revolutsioon Eestis» 1927, nr. 1; O. R ä s t a s, Eesti Punakaart ja punased polgud. Sealsamas; K. R i m m, Võru Punakaart ja Punavägi. Sealsamas; H. T e d e r, Punakaardi organiseerimine maal ja võitlused sakslaste tulekul. «Proletaarne Revolutsioon Eestis» 1929, nr. 7, lk. 14—18.

⁸⁸ Eesti Punakaart ja Punavägi Kodusõjas. Koostanud A. Lukin ja A. Jea. M.-L., 1934.

Eesti kodanluse ideoloogide antikommunistlikke väljamõeldisi paljastab R. Vakmann artiklis «Enamluse uurimine Valges Eestis».⁸⁹ Võttes vaatluse alla E. Laamani ja J. Ernitsa raamatu «Enamlus Eestis», suudab ta vägagi tabavalt esile tõsta nimetatud paskvilli nõrgad kohad ning metodoloogilised puudused ja argumenteeritult ümber lükata kodanlike autorite väited, nagu puudunuks bolševikel Eestis Oktoobrirevolutsiooni ajal rahvahulkade toetus.

Viljakas Eesti töörahva revolutsioonilise võitluse ajaloo uurimine NSV Liidus lõppes 1937. aastal eestikeelsete väljaannete sulgemise ja paljude eesti kommunistide põhjendamatu represseerimise tagajärjel, mis oli tingitud seoses J. V. Stalini kultusega rahvusküsimuses tehtud vigadest. Põhjendamatult represseeritud eesti kommunistid rehabiliteeriti pärast NLKP XX kongressi ning nende elu, töö, võitlus ja teoreetiline pärand leiavad tänapäeval kõigiti hindamist.

3. Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ajaloo uurimisest Nõukogude Eestis

Pärast nõukogude võimu kehtestamist 1940. aastal laienes noores Nõukogude Eestis mõistagi huvi Eesti tööliklassi revolutsioonilise ajaloo vastu. Kuid esimesel nõukogude aastal jõudsid perioodiliste väljaannete kaudu lugejateni vaid mõned artiklid Oktoobrirevolutsioonist Eestis. Suure Isamaasõja puhkemine aga takistas nendegi küsimuste ulatuslikumat ja sügavamat uurimist.

Pärast sõja lõppu omandas Oktoobrirevolutsiooni ajaloo uurimine Nõukogude Eesti ajalooteaduses kaaluka kooha. 1940-ndate aastate teisel ja 1950-ndate esimesel poolel ilmus sel teemal arvukalt artikleid ning brošüüre.⁹⁰ Mõnedki neil aastail avaldatud tööd aga on allikate läbitöötamise ja faktide esitamise seisukohalt üsna pealiskaudsed. Pealegi kajastub neis tugevasti J. V. Stalini kultuse mõju. Kõige selle tõttu on Oktoobrirevolutsiooni sündmuste käsitus neis jäänud üsna skemaatiliseks, allutatuks «ÜK(b)P ajaloo lühikursuse» seisukohtadele. Sotsialistliku revolutsiooni objektiivsetele ja subjektiivsetele eeldustele pühendati neis vähe tähelepanu, rahvahulkade osa revolutsioonis jäi tagaplaanile, klassivõitluse käsitus oli sageli ebakonkreetne. Kuna juhtivad Eesti bolševikud J. Anvelt, H. Pöogelmann jt. olid tunnistanud rahvavaenlasteks, vaikiti nende tegevusest, mistõttu peaaegu kogu bolševike partei revolutsioonilise võitluse juhtimine Eestis omistati V. Kingissepale.

Isikukultuse hukkamõistmine NLKP XX kongressil 1956. aastal avas laia tee ka nõukogude ajalooteaduse arenemisele. Selleks ajaks oli meie vabariigis välja kujunenud noor nõukogude ajaloolaste kaader ja tugevnenud Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituut ja Tartu Riikliku Ülikooli ajalookateedrid kui ajaloo uurimise peamised keskused. Kõige selle tõttu saavutati vabariigis Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ajaloo uurimisel juba 1956.—1957. aastal silmapaistvaid tulemusi.

Oktoobrirevolutsiooni võidu ja sellele järgnenud sotsialistlike ümberkorralduste kohta Eestis ilmus rohkesti uurimusi eriti seoses Nõukogude riigi 40. aastapäeva tähistamisega. J. Saat ja V. Reiman käsitlesid Eesti bolševike võitlust nõukogude võimu

⁸⁹ «Proletaarne Revolutsioon Eestis» 1930, nr. 9, lk. 1—12.

⁹⁰ H. Allik, Eesti töörahvas võitluses nõukogude võimu eest 1917—1920. Rmt.: Viis aastat Nõukogude Eestit. Tallinn, 1945, lk. 7—22; H. Kruus, Eesti kodanliku riigi loomine kui klassivõitluse ja reaktsiooni tee Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni vastu. «Rahva Hääle» 2. ja 3. novembril 1946; H. Kruus, Eesti teel Suurele Oktoobrirevolutsioonile. «Rahva Hääle» 30. septembril ja 2. oktoobril 1947; G. Naan, Eesti kodanliku «iseseisvuse» sünnist. «Eesti Bolševik» 1946, nr. 13, lk. 942—962; G. Naan, Eesti kodanlike natsionalistide reaktsiooniline olemus. Tallinn, 1947; V. Reiman, Võitlus nõukogude võimu eest Eestis aastal 1917—1918. «Eesti Bolševik» 1950, nr. 10, lk. 44—59; nr. 11, lk. 53—67 jt.; J. Saat, Eesti rahva võitlus EK(b)P juhtimisel nõukogude võimu kehtestamise eest. Tallinn, 1948; J. Saat, Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Tallinn, 1950; J. Saat, Eesti bolševikud Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise ja läbiviimise perioodil. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised» 1952, nr. 1, lk. 5—25 jt.; J. Sepp [D. Rudnev], Oktoobrirevolutsioon Eestis. «Eesti Bolševik» 1946, nr. 20, lk. 1464—1485; J. Sepp, Võitlus nõukogude võimu eest Eestis 1917—1919. Tallinn, 1947; J. Sepp, Revolutsioonilise liikumise ajaloost Eestis. Tallinn, 1947; J. Sepp, A. Gronski, Viktor Kingissepp. Elulugu. Tallinn, 1946 jt.

eest Oktoobripäevil.⁹¹ M. Petrov avaldas raamatu Balti laevastiku meremeeste osavõtust võitlusest nõukogude võimu eest Eestis.⁹² Samal aastal ilmus Oktoobrirevolutsiooni ajaloo kohta hulgaliselt sisukaid artikleid nii kogumikes⁹³ kui ka perioodilistes väljaannetes. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi poolt koostatud üheköitelise «Eesti NSV ajaloo» II trüki on kõrvaldatud olulisemad puudused Oktoobrirevolutsiooni ajaloo valgustamisel, mis esinesid nimetatud raamatu 1952. a. ilmunud esimeses trükis.⁹⁴ Esiletõstmist väärib Oktoobrirevolutsiooni ajalugu valgustavate dokumentide ja materjalide kogumiku avaldamine 1957. aastal, mis hiljem lühendatud kujul ilmus ka vene keeles.⁹⁵ Suurt huvi pakuvad 1917. aasta revolutsioonilistest sündmustest Eestis aktiivselt osavõtnute mälestuste kogumikud.⁹⁶

Ka järgnenud aastatel on Nõukogude Eesti ajaloolased avaldanud mitmeid uurimusi sotsialistliku revolutsiooni ajaloo kohta Eestis. Üldkäsitlustest vaatlevad kõnesolevat probleemi lähemalt EKP ajaloo I köide⁹⁷ ja K. Siilivase koostatud ülevaade «Eesti Oktoobrirevolutsiooni ja Kodusõja perioodil 1917—1920».⁹⁸ Sotsialistliku revolutsiooni majanduslikke eeldusi on uurinud A. Kõörna.⁹⁹ Oktoobrirevolutsiooniga seotud mitmeid küsimusi on valgustanud E. Lauulu,¹⁰⁰ E. Plotniku,¹⁰¹ D. Rudnevi¹⁰² ja teiste uurijate töödes. Seega on viimase kümnemakonna aasta jooksul Oktoobrirevolutsiooni ajaloo kohta ilmunud mahukas kirjandus, kus mitmeidki kõnealuse probleemiga seotud küsimusi on põhjalikult valgustatud.

Elkõige on Nõukogude Eesti ajaloolased ja majandusteadlased saavutanud märkimisväärseid tulemusi Oktoobrirevolutsiooni objektiivsete eelduste uurimisel. V. I. Lenin rõhutab, et «võidukaks sotsiaalseks revolutsiooniks on vaja vähemalt kaht tingimust: tootlike jõudude kõrget arenemistaset ja proletariaadi ettevalmistatust».¹⁰³ Tootlike jõudude areng Eestis kuni 1917. aastani on just tööstuse osas hästi läbi uuritud. Põhjaliku monograafilise käsitluse tööstuse arengust Eestis on avaldanud O. Karma,¹⁰⁴ sama küsimust on käsitlenud ka A. Kõörna,¹⁰⁵ R. Renter¹⁰⁶ ja teised, kes on iseloomustanud üksikute tootmisharude arenemist, tootmise kontsentratsiooni, monopolide osa tööstuses, tööliste arvu kasvu jne. Kõik need uurijad on jõudnud järeldusele, et Eesti

⁹¹ J. Saart, Eesti bolševikud Oktoobrirevolutsiooni ajajärgul. Tallinn, 1956; V. Reiman, Eesti bolševikud võitluses nõukogude võimu eest Eestis. 1917 — veebruar 1918. Tallinn, 1957.

⁹² M. Petrov, Balti laevastiku meremeeste osavõtt võitlusest nõukogude võimu eest Eestis 1917. aastal. Tallinn, 1957.

⁹³ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis (artiklite kogumik). Tallinn, 1957.

⁹⁴ Eesti NSV ajalugu. (Kõige vanemast ajast tänapäevani.) Teine trükk. Toimetanud G. Naan. Tallinn, 1957, lk. 334—369.

⁹⁵ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik. Tallinn, 1957; Великая Октябрьская социалистическая революция в Эстонии. Сборник документов и материалов. Таллин, 1958.

⁹⁶ Nõukogude võimu eest. Veebruari- ja Oktoobrirevolutsioonist Eestis aktiivselt osavõtnute mälestuste kogu. Tallinn, 1957; Neljakümne aasta eest. Vanade revolutsioonäride mälestusi. «Loomingu» raamatukogu 1957, nr. 18.

⁹⁷ Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost. I osa (XIX sajandi 90. aastad — 1920). Toimetanud A. Panksejev, A. Liebman. Tallinn, 1961.

⁹⁸ Tartu, 1959 ja 1962 (TRÜ rotaprint).

⁹⁹ A. Kõörna, Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni majanduslikud eeldused Eestis. Tallinn, 1961.

¹⁰⁰ E. Lauul, Eesti töölisajakirjanduse ajaloost. Rajamisest kuni Oktoobripäevadeni. Tallinn, 1962.

¹⁰¹ E. Plotnik, Hans Pöögelmann. Elu ja tegevus 1875—1919. Tallinn, 1965.

¹⁰² D. Rudnev, Ivan Rabtšinski. Tallinn, 1960; Läbi aegade inimeste südames. Dokumentaaljutustus. Tallinn, 1966.

¹⁰³ V. I. Lenin, Kommuuni mälestuseks. Teosed. 17. kd. Tallinn, 1953, lk. 110.

¹⁰⁴ O. Karma, Tööstuslikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile Eestis. Tööstuse arenemine 1917. aastani. Tallinn, 1963.

¹⁰⁵ A. Kõörna, Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni majanduslikud eeldused Eestis.

¹⁰⁶ R. Renter, Suurtööstuse tekkimine ja arenemine Eestis XIX ja XX sajandil. Tallinn, 1958.

ala oli tööstuslikult enamarenenud piirkondi Venemaal, kus töölisklassi arvukus elanikkonna üldarvuga võrreldes oli kõrge.

O. Karma ja A. Kõörna on oma kõnesolevates uurimustes lähemalt iseloomustanud ka Esimese maailmasõja mõju Eesti tööstuse ja töölisklassi olukorrale. Esimese maailmasõja mõju Eesti majanduslikule ja ühiskondlik-poliitilisele arenemisele on uurinud A. Takkin.¹⁰⁷ Kõik need autorid on käsitlenud tööstuse ümberkorraldamist vastavalt sõja vajadustele, samuti sõja negatiivset mõju tootmistegevusele seoses tooraine- ja kütusepuuduse ning teiste põhjustega. Käsitledes Eesti proletariaadi jõudude kasvu sõjaajal, jõutakse järeldusele, et 1917. aasta algul kuulus Eesti töölisklassi ümmarguselt 50 000 inimest. Nagu näitavad vastavad uurimused, oli üle poole Eesti tööliste üldarvust koonduinud Tallinna. A. Kõörna ja A. Takkin hindavad Tallinna tööliste arvu 1917. aasta algul 27 tuhandele,¹⁰⁸ O. Karma ja R. Pullati andmetel aga ulatus see 1916. aastal 30 tuhandeni.¹⁰⁹ Ka tööliste kontsentratsioon oli Tallinnas kõrge: enam kui 85 protsenti Tallinna proletariaadist töötas rohkem kui 500 töölisega ettevõttes.

Tallinna kui Eesti tähtsaima majandusliku, poliitilise ja administratiivse keskuse elanikkonna sotsiaalsed koostised sotsialistliku revolutsiooni eelõhtul on analüüsinud R. Pullat,¹¹⁰ kes iseloomustab Tallinna vabrikutööliskonna arvilise kasvu dünaamikat ja struktuuri, aga ka kodanluse ja väikekodanluse kujunemist, suurust, rahvuslikku koostist, tegevussfääri jne.

Esmakordselt on Eesti töölisklassi olukorda 1917. aastal lähemalt valgustanud O. Karma.¹¹¹ Sama küsimust on käsitlenud ka A. Kõörna ja A. Takkin eespool nimetatud uurimustes. Kõik nad on jõudnud üksmeelsele seisukohale, et Oktoobrirevolutsiooni eel halvenes Eesti töölisklassi olukord eriti seoses hindade tõusu ja toiduainete puudusega. O. Karma näitab, et seoses tehaste evakueerimise ja majandusliku laosega kujunes töölisklassi olukord Eestis 1917. aasta sügiseks äärmiselt kriitiliseks, mistõttu objektiivsed tingimused tungivalt nõudsid võimu üleminekut proletariaadi kätte.

Kuigi Eesti põllumajanduse arenemine ja talurahva olukord XIX sajandi lõpul ja XX algul pole tervikuna kaugelki nii hästi läbi uuritud kui tööstuse arenemine, on eelkõige A. Kõörna ja A. Takkin puudutanud ka agrararvust Eestis Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni eelõhtul. A. Kõörna arvestuste kohaselt oli Eesti põllumajanduslikku elanikkonda 1916. aastal 600 000 inimest, kellest üle poole (55%) moodustasid põllumajanduslik proletariaat ja kehvtalupojad. Kesktalurahvast oli põllumajanduslikust elanikkonnast 18, kulakuid 26,3 ja mõisnikke ainult 0,7 protsenti.¹¹² Proletaarse ja poolproletaarse kihi domineerimine ja kulakluse suhteliselt suur erikaal räägivad talurahva sügavast diferentseeritusest ja klassivastuolude teravusest ka maal.

Seega lükkavad nõukogude autorite uurimused veenvalt ümber kõik kodanluse ideoloogide väljamõeldised sotsialistliku revolutsiooni eelduste puudumise kohta Eestis. Faktid räägivad kapitalismi suhteliselt kõrgest arenemistasemest, klassivõitluse käigus karastunud tööstusproletariaadi väljakujunemisest ja tema tugeva liitlase — arvuka maatöölise ja kehvtalurahvakihhi olemasolemisest kui Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni olulisematest eeldustest Eestis. Vastavad uurimused kinnitavad ka seda, et Esimene maailmasõda teravdas kõiki imperialismile omaseid vastuolusid, halvendas töö-

¹⁰⁷ A. Takkin, Eesti Esimese maailmasõja aastail. Tallinn, 1961; A. Takkin, Tallinna tööstustöölise majanduslikust ja poliitilisest olukorrast 1914.—1917. a. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1959, nr. 2, lk. 138—148.

¹⁰⁸ A. Kõörna, Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni majanduslikud eeldused Eestis, lk. 132; A. Takkin, Eesti Esimese maailmasõja aastail, lk. 71.

¹⁰⁹ O. Karma, Tööstuslikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile Eestis, lk. 385; R. Pullat, Tallinna töölisklassi formeerumine aastail 1871—1917. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1965, nr. 1, lk. 76.

¹¹⁰ R. Pullat, Tallinnast ja tallinlastest. Nihked elanikkonna sotsiaalses koosseisus 1871—1917. Tallinn, 1966.

¹¹¹ O. Karma, Eesti töölisklassi olukorrast ja võitlusest Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise ja läbiviimise ajajärgul. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1957, nr. 3—4, lk. 225—252.

¹¹² A. Kõörna, Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni majanduslikud eeldused Eestis, lk. 125.

tavate hulkade olukorda linnas ja maal ning seega soodustas revolutsioonilise situatsiooni tekkimist ka Eestis.

Sotsialistliku revolutsiooni ettevalmistamisega seotud küsimusi on valgustatud Eesti NSV ajaloo ja EKP ajaloo üldkäsitlustes, samuti J. Saadi, V. Reimani, K. Siilivase, M. Petrovi, E. Laulu jt. eespool mainitud monograafiates ja mitmetes artiklites. Tõsi küll, mõnegi küsimuse käsitlus on jäänud veel skemaatiliseks ja pealiskaudseks, kuna ajaloolased ei ole veel jõudnud läbi töötada kaugeltki kõiki olulisi allikmaterjale.

Sotsialistliku revolutsiooni ettevalmistamise ajajärgu üksikküsimused, nagu Eesti majanduslik olukord 1917. aastal, töölisklassi ja talurahva olukord, klassivastuolude teravnemine, bolševike partei poliitika kõik aspektid, kodanlike ja väikekodanlike parteide tekkimine ja nende poliitika, võitlus rahvusküsimuse ümber, klassivõitluse kõik vormid, töölisklassi ja talurahva liidu probleem, nõukogude tegevus 1917. aastal, nii kodanliku kui ka töölisnoorsoo jt. organisatsioonide tegevus, võitlus haridus- ja kultuurielu demokraatiseerimise eest ja paljud teised on suurelt osalt veel põhjalikumalt läbi uurimata. Mõningad nende küsimuste kohta ilmunud eriuurimused on pühendatud peamiselt klassivõitluse ja eesti kodanluse kontrrevolutsioonilise poliitika iseloomustamisele Oktoobrirevolutsiooni ajajärgul. Mainime neist H. Moosbergi artiklit eesti kodanluse kontrrevolutsioonilisest tegevusest sotsialistliku revolutsiooni rahuliku arenemise päevil.¹¹³ Põhjaliku ülevaate eesti kodanluse kontrrevolutsioonilisest poliitikast aastail 1917—1920 on andnud P. Vihalem,¹¹⁴ kes oma kapitaalse monograafias rikkaliku allikmaterjali alusel valgustab Eesti iseseisvuse idee arenemist kodanlike ja väikekodanlike poliitikute hulgas ning tema kasutamist kontrrevolutsioonilistel eesmärkidel. Ta näitab, kuidas kodanlikud poliitikud tegid kõik, et soodustada imperialistlike riikide vahelesegamist Eesti siseasjadesse ning muuta «Eesti küsimus» rahvusvahelise poliitika objektiks.

Oktoobrirevolutsiooni ajalugu käsitledes on nõukogude autorid mõnevõrra tähelepanu pööranud ka rahvusküsimusele. V. Reiman märgib, et eesti bolševikud alahindasid rahvusküsimuse tähtsust 1917. aasta esimesel poolel kuni nn. rahvuskongressi kokkukutsumiseni kodanluse poolt.¹¹⁵ Samasugusele järeldusele jõudis E. Silk, kes 1963. aastal avaldas sisuka artikli rahvusliku liikumise ja eesti bolševike rahvuspoliitika kohta Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise ajal Eestis.¹¹⁶

Teatavasti esines Venemaal Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise ajajärgul pahempoolseid vaateid proletaarse internatsionalismi ja rahvaste enesemääramise õige vahekorra mõistmisel just nn. vähemusrahvustesse kuuluvate bolševike hulgas. E. Silk näitab, kuidas seoses kodanluse püüetega muuta rahvusküsimus oma klassivõimu kindlustamise vahendiks hakkasid ka Eesti bolševikud sellele küsimusele suuremat tähelepanu pöörama ning jõudsid juulis-augustis Eesti autonoomia vajaduse tunnustamiseni. E. Silk on käsitlenud ka bolševike võitlust eesti keele õiguste eest 1917. aastal.¹¹⁷

Nõukogude ajaloolaste uurimused lükkavad ümber kodanluse ideoloogide väited, nagu oleks rahvusküsimus olnud 1917. aastal Eestis toimunud ühiskondlik-poliitilise võitluse kõige tähtsamaks probleemiks. Nõukogude uurijad on konkreetse materjali najal näidanud, et Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise ja läbiviimise ajal toimus Eestis kõikidest rahvustest töötajate — nii eestlaste, venelaste, lätlaste kui ka teiste — ühine võitlus Ajutise Valitsuse ja kohaliku kodanluse kontrrevolutsioonilise poliitika vastu.

¹¹³ H. Moosberg, Eesti kodanluse kontrrevolutsioonilisest tegevusest ja töörahva võitlusest selle vastu sotsialistliku revolutsiooni rahuliku arengu perioodil (märts — juuli algus 1917). Rmt.: Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis (artiklite kogumik). Tallinn, 1957, lk. 7—36.

¹¹⁴ P. Vihalem, Eesti kodanlus imperialistide teenistuses (1917—1920). Tallinn, 1960.

¹¹⁵ V. Reiman, Eesti bolševikud võitluses nõukogude võimu eest, lk. 157.

¹¹⁶ E. Silk, Rahvusliku liikumise ja Eesti bolševike rahvuspoliitika küsimusi Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise ajal Eestis. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised. Vihik 137. Tõid NLKP ajaloo alalt II. Tartu, 1963, lk. 17—50.

¹¹⁷ E. Silk, Bolševike võitlus eesti keele õiguste eest 1917. aastal. «Keef ja Kirjandus» 1958, nr. 11, lk. 670—680.

Eesti ja vene rahva internatsionaalset võitlusühtsust 1917. aastal on eri artiklis valgustanud M. Petrov.¹¹⁸

Suur tähtsus tööraha koondamisel bolševike partei ümber 1917. aastal oli mitmesugustel proletariaadi organisatsioonidel, eriti ametiühingutel, kommunistlikel noorsooorganisatsioonidel ja vabriku-tehasekomiteedel. Eesti ametiühingute tormilist kasvu, nende majanduslikku ja poliitilist võitlust Oktoobripäevil on iseloomustanud G. Lukin.¹¹⁹ Ka kommunistliku noorsooliikumise kohta Eestis Oktoobrirevolutsiooni ajajärgul on ilmunud mõningaid uurimusi ja mälestusi.¹²⁰

Eesti bolševike tööd maatööraha seas Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise ajajärgul on siiani vähe uuritud. Mõnevõrra kajastub see küsimus Oktoobrirevolutsiooni ajaloole pühendatud üldkäsitlustes ning G. Lukini artiklis Eesti bolševike võitlusest töölisklassi ja kehvtalurahva liidu tugevdamise eest 1917. aastal.¹²¹

Eesti bolševike võitlust oma organisatsioonide kindlustamise eest ning enamuse saavutamist nõukogudes 1917. aastal on käsitlenud E. Kaup.¹²²

1917. aastal toimunud ühiskondlik-poliitilise võitluse käsitlust on suuresti aidanud edasi viia tookordse ajakirjanduse ajaloo detailne läbitöötamine.

Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise päevil oli ajakirjandus bolševike käes mõjusaks vahendiks rahvamasside enda poole võitmisel. Põhjalikuma ülevaate bolševike partei ja nõukogude ajakirjanduse väljakujunemisest sel ajajärgul annab E. Laul oma monograafilises uurimuses Eesti töölisajakirjanduse ajaloo kohta,¹²³ käsitledes lähemalt bolševike ajalehtede «Kiir», «Tööline», «Maatamees» jt. asutamist, nende revolutsioonilist agitatsiooni ja osatähtsust partei poliitika selgitamisel ning tööraha poliitilise teadlikkuse tõstmisel.

1917. aastal Eestis ilmunud bolševistliku ajakirjanduse ajaloo kohta on avaldatud ka mõned artiklid. Nii on näiteks K. Tarmisto vaadelnud «Kiire» väljaandmist ja tema osa revolutsioonilises agitatsioonis 1917. aastal.¹²⁴ Oktoobrirevolutsiooni ajaloo uurijatele pakub huvi ka G. Solomatini artikkel Balti laevastiku bolševistlike ajalehtede tegevusest märtsist juulini 1917. aastal¹²⁵ ning D. Rudnevi uurimus Eesti revolutsioonilise sündmustiku kajastumisest «Pravda» veergudel 1917. aastal.¹²⁶

Mitmete uurijate tähelepanu on paelunud Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võit Eestis, nõukogude võimu poliitika 1917.—1918. aastal ning esimesed sotsialistlikud ümberkorraldused. Rida uurimusi on ilmunud nõukogude riikluse arengu, nõukogude võimuorganite loomise ja tegevuse kohta Eestis. J. Saat on avaldanud uurimusi Eesti

¹¹⁸ M. A. Петров, Совместная борьба эстонских и русских трудящихся за победу Октябрьской социалистической революции. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1957, 3—4, lk. 279—300.

¹¹⁹ G. Lukin, Eesti ametiühingud Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise ja läbiviimise perioodil. «Eesti Kommunist» 1957, nr. 8, lk. 48—55.

¹²⁰ E. Mattisen, Vana kaardiväe jälgedes. Tallinn, 1960; Karastumine. Mälestusi Eesti noorsoo revolutsioonilisest liikumisest. Tallinn, 1958; Ülesmägel Kilde Tartu noorsoo avangardist. Tallinn, 1958 jt.

¹²¹ G. Lukin, Eesti bolševike võitlus töölisklassi ja kehvtalurahva liidu tugevdamise eest Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistusperioodil. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1957, nr. 3—4, lk. 253—277.

¹²² Eesti bolševike võitlus oma organisatsioonide kindlustamise eest 1917. aastal. «Eesti Kommunist» 1967, nr. 5, lk. 22—26; E. Kaup, Eesti bolševike võitlus enamuse saavutamiseks nõukogudes 1917. aastal. Rmt.: Töid EKP ajaloo alalt I. Tallinn, 1965, lk. 30—56.

¹²³ E. Laul, Eesti töölisajakirjanduse ajaloost. Rajamisest kuni Oktoobripäevadeni. Tallinn, 1962, lk. 205—298.

¹²⁴ K. Tarmisto, «Kiir» 1917. aastal. Rmt.: Eesliinil. 50 aastat «Pravda» jälgedes. Artikleid ja mälestusi. Tallinn, 1962, lk. 72—84.

¹²⁵ G. Solomatini, Balti laevastiku bolševistlikud ajalehed revolutsiooni rahuliku arenemise päevil Venemaal (märts—juuli 1917). «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1964, nr. 4, lk. 313—327.

¹²⁶ D. Rudnev, Revolutsiooniline Eesti 1917. a. «Pravda» veergudel. «Eesti Kommunist» 1963, nr. 10, lk. 19—24.

tööraha võitlusest oma suveräänse rahvusriigi loomise eest¹²⁷ ning käsitletud kodanlike võimuorganite lammutamise ja nõukogude riigiaparaadi loomise küsimusi pärast Oktoobrirevolutsiooni.¹²⁸ Ta näitab, et nii linnas kui ka maal kuulus töörahva poolehoid nõukogude võimule, mistõttu kodanluse kontrrevolutsioonilistel sepitsustel ei saanud edu olla.

Eestimaa Sõja-Revolutsioonikomitee tegevust Oktoobrirevolutsiooni päevil on käsitletud J. Saat¹²⁹ ja L. Vilberg¹³⁰.

Uute revolutsiooniliste kohtuorganite loomist Eestis pärast Oktoobrirevolutsiooni võitu on vaadeldud E. Kukk.¹³¹ Iseloomustades revolutsioonilise kohtu tegevust kontrrevolutsiooniliste elementide vastutusele võtmisel, jõuab autor järeldusele, et seda tehti liiga leebelt ning rakendatud repressiivsed abinõud olid liiga humaansed.¹³² Nõukogude kohtute loomist ja nende tegevust Eestis Oktoobrirevolutsiooni perioodil on käsitletud ka B. Levin ja E. Rannik.¹³³ Jurist B. Levin on avaldanud ülevaate nõukogude riikluse arengust Eestis,¹³⁴ E. Rannik on käsitletud kohalike nõukogude moodustamist ja nende õiguslikku seisundit.¹³⁵ Eesti töörahva relvastatud jõudude — Punakaardi — loomist ja tegevust Oktoobrirevolutsiooni ajajärgul vaatlleb pikemas artiklis I. Paul, peatudes Punakaardi märkimisväärsel osal Oktoobrirevolutsiooni võidu kindlustamisel ja kontrrevolutsiooniliste elementide vastu võitlemisel. Tema arvestuste kohaselt oli Tallinnas 1917. aasta sügisel 500—700, 1918. aasta veebruari algul aga juba umbes 1750 punakaartlast.¹³⁶

Eesti m a j a n d u s e olukord ja nõukogude võimu majanduspoliitika pärast Oktoobrirevolutsiooni võitu ei ole veel vajaliku põhjalikkusega läbi uuritud. Tõsi küll, mitmed ajaloolased on puudutanud tööstuse olukorda, kuid käsitletud peamiselt tööliskontrolli sisseaardmist. M. Petrovi artiklites on näidatud, et võitlus tööliskontrolli kehtestamise eest algas varsti pärast Veebruarirevolutsiooni ja intensiivistus 1917. aasta kestel pidevalt. Kohati saavutasidki töölised ametiühingu kaudu olulise mõju vabrikute ja tehaste tegevuse juhtimisele. Pärast Oktoobrirevolutsiooni võitu kehtestati tööliskontroll kõigis suuremates tehastes.¹³⁷

¹²⁷ J. Saat, Eesti töörahva võitlus oma suveräänse rahvusriigi loomise eest. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1960, nr. 2, lk. 110—132.

¹²⁸ J. Saat, Kodanlike võimuorganite lammutamise ja nõukogude riigiaparaadi loomise algusajast Eestis Oktoobrirevolutsiooni päevil (okt. 1917.—veebr. 1918). «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1967, nr. 2, lk. 131—152.

¹²⁹ J. Saat, Eestimaa Revolutsioonilise Sõjakomitee tegevusest Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni perioodil. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1956, nr. 3, lk. 187—205.

¹³⁰ L. Vilberg, Eestimaa Tööliste, Soldatite ja Talupoegade Saadikute Nõukogude Täitevkomitee juures asuva Sõjalise Revolutsioonikomitee tegevusest. (Oktoober 1917—jaanuar 1918). Ed. Vilde nim. Tallinna Pedagoogilise Instituudi teaduslikud toimetised, II anne. Ühiskonnateaduste seeria. Tallinn, 1959, lk. 82—103.

¹³¹ E. Kukk, Revolutsiooniline kohus Eestis (okt. 1917—veebr. 1918). Rmt.: Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis (artiklite kogumik), lk. 164—194.

¹³² Sealsamas, lk. 192—193.

¹³³ B. Levin, E. Rannik, Nõukogude kohtute loomisest ja nende tegevusest Eestis Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni perioodil. Rmt.: Nelikümmend aastat Oktoobrirevolutsioonist Eestis. Tallinn, 1958, lk. 66—86.

¹³⁴ Б. И. Левин, Развитие Советской государственности в Эстонии. М., 1961.

¹³⁵ E. Rannik, Kohalike nõukogude moodustamine ja nende õiguslik seisund Eestis aastail 1917—1918. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1956, nr. 1, lk. 23—42.

¹³⁶ I. Paul, Punakaart võitluses nõukogude võimu eest Eestis (1917—1918). Rmt.: Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis (artiklite kogumik), lk. 111—163.

¹³⁷ M. Petrov, Võitlus tööliskontrolli eest Eestis Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise ja läbiviimise ajal. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1962, nr. 4, lk. 310—325; M. Petrov, Oktoobrirevolutsioon ja tööstuse sotsialistliku ümberkujundamise algus Eestis. «Eesti Kommunist» 1962, nr. 10, lk. 20—27.

Eesti bolševike agrarpoliitika on üks neid väheseid Oktoobrirevolutsiooni ajaloo küsimusi, mille kohta trükisõnas on avaldatud erinevaid arvamusi. J. Saadi,¹³⁸ K. Siilivase,¹³⁹ V. Reimani¹⁴⁰ jt. uurimustes peetakse ülevõetud mõisamaade mitteaotamist maata ja vähese maaga talurahvale veaks Eesti bolševike tegevuses. V. Reiman lisab, et osa Eesti kommuniste ei pidanud kinni leeninlikust määrangust taluraha klassikihtide suhtes: «Nad eristasid eesti talurahvas ainult ekspuateeritavaid — proletaarlasi ja poolproletaarlasi (sulased, maata ja vähese maaga talupojad) — ja ekspuateerijaid (kulakud), arvates viimasesse kategooriasse ka rohkearvulised keskmikud.»¹⁴¹

V. Reiman iseloomustab J. Anveldi ja H. Pöögelmanni seisukohti kõnesolevas küsimuses mõnevõrra ebatäpselt, kuid põhijoontes on tal õigus. J. Anvelt ja teised juhtivad Eesti bolševikud ei samastanud otseselt kesktalurahvast ekspuateerijatega, kuid pidasid teda siiski sotsialistlikus revolutsioonis reaktsioonileeri kalduvaks jõuks.

1958. aastal avaldatud artiklis vaidlevad R. Antons ja A. Liebman vastu arvamusele, nagu oleksid Eesti bolševikud maaküsimuse lahendamisel Oktoobrirevolutsiooni päevil vigu teinud.¹⁴² Nad põhjendavad oma seisukohta nendesamade argumentidega, mida omal ajal ühise maaharimise kasuks esitasid juhtivad Eesti bolševikud, ja rõhutavad, et mõisamaade jaotamine oleks olnud suureks löögiks mõisatöölisele, kehvikutele ja maatameestele, kes põllumajandusinventari ja loomade puudusel poleks maad jõudnud harida.¹⁴³

Oise vastupidiseid seisukohti avaldas N. Karotamm 1959. aastal ilmunud artiklis Kommunistliku Partei agrarpoliitika kohta Eestis 1917.—1919. aastal.¹⁴⁴ Juhtides tähelepanu Eesti bolševike vigadele maaküsimuse lahendamisel, esitab ta ka nende põhjuse, milleks olid püüe «üle hüpata» sotsialistliku ühiskonna rajamise läbimata etapist, Eesti eripära ülehindamine, maata ja vähese maaga taluraha soovide mitteküllaldane arvestamine jne.¹⁴⁵

Agraarküsimuse praktilise lahendamise uurimist Eestis viib oluliselt edasi H. Saarniidu artikkel mõisate ülevõtmisest Eestis 1917.—1918. aastal.¹⁴⁶ Rikkaliku allikmaterjali alusel annab autor konkreetse käsitluse valdade töörahva saadikute nõukogude loomisest, mõisate ülevõtmisest ja klassivõitlustest selle ümber. Ta näitab, et 1918. aasta veebruarini jõuti üle võtta umbes 5/6 mõisate üldarvust, kusjuures Põhja-Eestis arenes see protsess Lõuna-Eestiga võrreldes tunduvalt kiiremini.

Lõpuks tuleb märkida, et agraarküsimus Eestis Oktoobrirevolutsiooni ajajärgul kuulub nende probleemide hulka, mille uurimisel on tehtud alles esimesi samme ja mille läbitöötamisel ootab nõukogude ajaloolasi tänuväärne tööpõld.

Tervikliku pildi saamiseks Eesti töörahva võitlusest nõukogude võimu eest omavad väga suure tähtsuse uurimused, mis valgustavad Oktoobrirevolutsiooni sündmusi üksikutes linnades, maakondades, valdades ja asulates. Tähtsamatena neist mainime J. Saadi sotsialistlikku revolutsiooni Tallinnas ja maakondades käsitlevaid artikleid,¹⁴⁷ K. Siilivase pike-

¹³⁸ J. Saadi, Eesti bolševikud Oktoobrirevolutsiooni ajajärgul, lk. 221—222.

¹³⁹ K. Siilivask, Eesti Oktoobrirevolutsiooni ja Kodusõja perioodil, lk. 49—50.

¹⁴⁰ V. Reiman, Eesti bolševikud võitluses nõukogude võimu eest, lk. 193—196.

¹⁴¹ Sealsamas, lk. 193.

¹⁴² R. Antons, A. Liebman, Eesti bolševike agrarpoliitikast Oktoobrirevolutsiooni perioodil. «Eesti Kommunist» 1958, nr. 8, lk. 45—57.

¹⁴³ Sealsamas, lk. 52.

¹⁴⁴ H. Г. Каротамм, Решение Компартией Эстонии аграрного вопроса в 1917—1919 годах. «Вопросы истории КПСС», 1959, № 5, lk. 70—85.

¹⁴⁵ Sealsamas, lk. 80.

¹⁴⁶ H. Saarniit, Mõisate ülevõtmisest Eestis leninliku maadekreedi alusel. Rmt.: Tõid EKP ajaloo alalt II. Tallinn, 1966, lk. 7—53.

¹⁴⁷ J. Saadi, Oktoobrirevolutsioon Tallinnas, tema saavutusi ja nende kaitsmine (november 1917—märts 1918). «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateadused» 1967, nr. 1, lk. 3—28; J. Saadi, Nõukogude võimu kehtestamine Eesti maakondades Oktoobrirevolutsiooni päevil (oktoober 1917—veebruar 1918). «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateadused» 1967, nr. 3, lk. 223—234 ja nr. 4, lk. 337—359.

mat ülevaadet Oktoobrirevolutsiooni võidust ja nõukogude võimu kindlustamisest Tartu linnas ja maakonnas,¹⁴⁸ S. Endriksoni artiklit revolutsioonisündmuste kohta Viljandis¹⁴⁹ jne.

Nõukogude ajaloolased ei ole unustanud ka Eestis tegutsenud väljapaistvate revolutsionääride võitlustee valgustamist. Palju väärtuslikke andmeid Oktoobrirevolutsiooni ajaloo kohta leidub juba eespool mainitud E. Plotniku ja D. Rudnevi koostatud H. Pöögelmanni ja I. Rabtšinski elu ja tegevust valgustavates uurimustes, aga ka mõnes biograafilises kogumikus.¹⁵⁰

Tänuväärset tööd Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ajaloo sündmustiku väljaselgitamisel teevad vabariigi kodu-uurijad, kes mitmes kogumikus¹⁵¹ ja ajakirjanduses on avaldanud huvitavaid materjale ka töörahva revolutsioonilisest võitlusest kohtadel Oktoobrirevolutsiooni ajal.

*

Suurest Sotsialistlikust Oktoobrirevolutsioonist möödunud poole sajandi kestel on kogu inimkond tundma õppinud Suure Oktoobri ideede maailma ümberkujundavat jõudu. See kõikide aegade suurim revolutsioon avas ka eesti rahvale uued perspektiivid ning 1940. aastast alates sammub Nõukogude Eesti mööda sotsialistlikku arenguteed. Eestis toimunud Oktoobrirevolutsiooni ajalugu on vabariigi ühiskonnateadlastele tänuväärseks uurimisprobleemiks, mille läbitöötamisel on juba saavutatud märkimisväärsed tulemused. Pole kahtlust, et Nõukogude riigi 50. aastapäev innustab uurijaid veelgi põhjalikumale tööle murranguliste Oktoobripäevade ajaloo tundmaõppimisel.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloo Instituut*

Saabus toimetusse
26. V 1967

X. АРУМЯЭ

ВЕЛИКАЯ ОКТЯБРЬСКАЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ В ЭСТОНИИ. ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР

Резюме

В статье рассматривается трактовка проблем Октябрьской революции и первых социалистических преобразований в буржуазной и советской эстонской историографии.

Историография Октябрьской революции развивалась в Эстонии в условиях ожесточенной идейной борьбы. Идеологи буржуазии, пытаясь опорочить идеи социализма, искажали марксистско-ленинскую теорию, клеветали на политику Коммунистической партии и Советского государства, пропагандировали антикоммунистические и националистические идеи.

Одним из авторов виднейших работ по истории Октябрьской революции в буржуазной Эстонии был журналист и публицист Э. Лааман, основные положения которого получили в буржуазной литературе широкое распространение. Э. Лааман и его единомышленники утверждали, что для победы социалистической революции в 1917 г. в Эстонии не было никаких предпосылок, поэтому Октябрьская революция представляла собой случайный государственный переворот, осуществленный утомленными

¹⁴⁸ K. Siilivask, Võitlus Oktoobrirevolutsiooni teostamise ja nõukogude võimu kindlustamise eest Tartu linnas ja maakonnas (märts 1917—veebr. 1918). Rmt.: Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis (artiklite kogumik), lk. 37—87.

¹⁴⁹ S. Endrikson, Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon ja nõukogude võimu ülesehitamine Viljandi linnas ja maakonnas. Sealsamas, lk. 88—110.

¹⁵⁰ Jaan Anvelt, Mälestusi ja dokumente Jaan Anveldist, Tallinn, 1965; Elukutse — riigikukutaja. Mälestusi ja dokumente V. Kingissepast (75. sünnipäevaks). Tallinn, 1963; Revolutsiooni lipukandjad. Lühikesi ülevaateid Eestis tegutsenud väljapaistvate revolutsionääride elust ja tegevusest I. Tallinn, 1962.

¹⁵¹ Saaremaa. Kogumik materjale. (Tallinn) 1959; Lihula minevikust ja tänapäevast. Lihula, 1961; Rakvere radadel. Tallinn, 1966 jt.

войной, деморализованными солдатами. Буржуазные авторы, игнорируя факты, утверждали, будто эстонский народ не сочувствовал Советской власти и будто эстонскому рабочему классу было свойственно мелкобуржуазное мировоззрение, что делало социалистическую идеологию совершенно для него неприемлемой.

Буржуазные идеологи большое внимание уделяли национальному вопросу, выделяя национальное движение как основной фактор исторического развития.

Основоположниками марксистской трактовки эстонской истории были эстонские большевики Я. Анвельт, В. Кингисепп, Х. Пегельман и другие, опубликовавшие ряд работ по истории Октябрьской революции. Я. Анвельт и Х. Пегельман в работах 1917—1919 гг. выразили твердую уверенность в том, что в Эстонии за короткий срок можно построить социализм, так как этому благоприятствуют как внешние, так и внутренние факторы. Говоря о внешних факторах, эстонские большевики предполагали скорую победу социалистической революции во всем мире или же по крайней мере в Западной Европе. В качестве внутренних факторов они выдвигали высокий уровень развития капитализма в Эстонии по сравнению с другими районами России, подчеркивая при этом большую роль крупного землевладения в сельском хозяйстве и преобладание деревенского пролетариата и беднячества среди сельского населения.

Исходя из возможности и необходимости быстрого построения социализма, эстонские большевики в своих теоретических работах и практической деятельности допускали левые ошибки. Они не всегда следовали ленинским принципам в вопросе о союзе рабочего класса и крестьянства, считая, что середнячество и даже беднячество не сочувствуют социализму. В решении аграрного вопроса Я. Анвельт, Х. Пегельман и другие защищали преимущества крупного землевладения, осуждали раздачу крупных земельных участков (мызных земель) безземельным и малоземельным крестьянам и пропагандировали мысль о создании сельскохозяйственных коммун.

Эстонские большевики предполагали, что для быстреего построения социализма нужно как можно скорее приступить к решительному ограничению товарно-денежных отношений, что приведет к устранению денег из обращения; они считали необходимым ввести так наз. единые прожиточные деньги для всех трудящихся, невзирая на их квалификацию, характер труда и т. п. Таким образом, в опубликованных в 1917—1919 гг. работах Я. Анвельт и Х. Пегельман не различали в достаточной мере отличий двух этапов развития нового общества — социализма и коммунизма, а считали необходимым сразу же после установления диктатуры пролетариата приступить к созданию коммунистического общества.

Проблемы Октябрьской революции в Эстонии в 1920-е и 1930-е годы рассматривались в статьях Х. Пегельмана, Я. Анвельта и других, опубликованных на страницах эстонских журналов «Классивыйтлус» («Классовая борьба»), «Пролетарне револютоон Ээстис» («Пролетарская революция в Эстонии») и т. д. В Ленинграде вышел также целый ряд статей и воспоминаний о классовой борьбе 1917—1918 гг. в Эстонии.

В Советской Эстонии разработка проблем истории Октябрьской революции продолжается в общем процессе развития эстонской советской исторической науки, причем большие успехи достигнуты после XX съезда КПСС. В 1956—1957 гг. по данной теме вышел ряд исследований академиков Академии наук ЭССР И. Саата, кандидатов исторических наук В. Реймана, М. Петрова и других. В 1957 г. на эстонском и в следующем году на русском языке вышел большой сборник документов и материалов, освещающих Октябрьскую революцию в Эстонии. Сейчас исторических работ по истории Октябрьской революции в Советской Эстонии много.

Объективные предпосылки Октябрьской революции исследовали в своих работах О. Карма, А. Кёёрна, Р. Пуллат, А. Таккин и другие. Тщательно разработаны проблемы, связанные с развитием и положением крупной промышленности и рабочего класса. Исследования подтверждают, что в начале 1917 г. в Эстонии было примерно 50 000 промышленных рабочих, причем большинство из них сконцентрировалось в крупной промышленности. Работы А. Кёёрна, А. Таккина и других подтверждают наличие особых классовых противоречий на селе: 55% эстонского сельского населения (примерно 600 000 человек) относилось к сельскохозяйственному пролетариату и беднячеству, 18% составляло среднее крестьянство, 26,3% — кулаки и 0,7% — помещики. Труды советских историков и экономистов убедительно опровергают вымыслы идеологов буржуазии, будто в Эстонии отсутствовали предпосылки для социалистической революции.

Эстонские советские историки опубликовали ряд работ о подготовке и проведении социалистической революции. Вопросы классовой борьбы в Эстонии освещает проф. Х. Моосберг. Контрреволюционную политику эстонской буржуазии рассматривает проф. П. Вихалем.

Национальный вопрос в 1917 г. в Эстонии разрабатывал Э. Силк, деятельность профсоюзов — Г. Лукин, борьбу эстонских большевиков за привлечение на свою сторону трудящихся масс — Э. Кауп, Э. Лаул делает обзор истории эстонской большевистской печати.

И. Саат, Л. Вильберг, Б. Левин, Э. Ранник и другие опубликовали ряд работ о разрушении старого государственного аппарата, о развитии советской государственности и деятельности советских органов власти.

Состояние эстонской экономики и экономическая политика Советской власти в 1917—1918 гг. исследованы еще недостаточно. М. Петров и другие рассматривали установление рабочего контроля в промышленности. В известной мере изучалась и аграрная политика большевиков. Н. Каротамм, В. Рейман, И. Саат, К. Сийливаск выразили мнение, что отказ наделить конфискованными мызными землями безземельных и малоземельных крестьян был ошибкой эстонских большевиков. Х. Саарниит рассмотрел вопросы, связанные с конфискацией мыз на основе ленинского декрета о земле.

Изучение истории Октябрьской революции в Советской Эстонии идет успешно. Эстонские историки, экономисты и юристы опровергли вымыслы идеологов буржуазии и дали научную трактовку событий социалистической революции в Эстонии.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
26/V 1967

H. ARUMÄE

Die GROSSE SOZIALISTISCHE OKTOBERREVOLUTION IN ESTLAND. HISTORIOGRAPHISCHE ÜBERSICHT

Zusammenfassung

Die Historiographie der Oktoberrevolution in Estland entwickelte sich in den Verhältnissen eines heftigen ideellen Kampfes. Die bürgerlichen Ideologen suchten, die Ideen des Sozialismus zu diskreditieren, die marxistisch-leninistische Theorie zu verdrehen; sie verleumdete die Politik der Kommunistischen Partei und des Sowjetstaates und verbreiteten antikommunistische und nationalistische Ideen.

Der bedeutendste, die Geschichte der Oktoberrevolution behandelnde bürgerliche Verfasser in Estland war der Journalist und Publizist E. Laaman, dessen Grundprinzipien in der bürgerlichen Literatur eine weite Verbreitung fanden. Er und seine Gleichgesinnten behaupteten der geschichtlichen Wahrheit zum Trotz, der Sieg der sozialistischen Revolution in 1917 sei nicht objektiv begründet gewesen. Die Oktoberrevolution sei demnach eine Zufallserscheinung gewesen, ein von kriegsmüden, demoralisierten Soldaten veranstalteter Staatsstreich. Die geschichtlichen Tatsachen ignorierend, suchen die bürgerlichen Verfasser nachzuweisen, das estnische Volk hätte der Sowjetmacht nicht sympathisiert; die estnische Arbeiterschaft sei im Grunde kleinbürgerlich gewesen und habe deswegen mit der sozialistischen Ideologie kein Mitgefühl gehabt. Viel Aufmerksamkeit wird von den bürgerlichen Ideologen der Verdrehung der nationalen Frage zugewendet: die nationale Bewegung wird als der entscheidendste Faktor in der geschichtlichen Entwicklung der Völker geschildert.

Die Begründer der marxistischen Auffassung der estnischen Geschichte waren die leitenden estnischen Bolschewiki wie J. Anvelt, V. Kingissepp, H. Pöögelmann u. a., die auch über die Geschichte der Oktoberrevolution eine Reihe Untersuchungen veröffentlicht haben. Es waren vor allem J. Anvelt und H. Pöögelmann, die in ihren 1917—1919 erschienenen Arbeiten die feste Überzeugung äußerten, daß der Aufbau des Sozialismus in Estland binnen kürzerer Zeit möglich sein sollte, da er sowohl von den äußeren als auch von den inneren Faktoren begünstigt werden würde. Für die äußeren Faktoren hielten die estnischen Bolschewiki den baldigen Sieg der sozialistischen Revolution in der ganzen Welt oder wenigstens in Westeuropa. Als die inneren Faktoren hoben sie das hohe Entwicklungsniveau des Kapitalismus in Estland hervor (mit den anderen Bezirken des damaligen Rußlands verglichen), den hohen Anteil der Großbetriebe an der Landwirtschaft und das Überwiegen des Landproletariats sowie der ärmeren Kleinbauern unter der Landbevölkerung.

Ogleich die Möglichkeit und Notwendigkeit eines raschen Aufbaus des Sozialismus ihr Ausgangspunkt war, machten die estnischen Bolschewiki sowohl in ihren theoretischen Werken als auch in ihrer praktischen Tätigkeit taktische Fehler linken Charakters. In der Frage vom Bündnis der Arbeiterklasse mit der werktätigen Bauernschaft hielten sie sich nicht konsequent an die leninistischen Grundsätze, indem sie der Meinung waren, die mittleren und gar ärmeren Bauern wären nicht für den Sozialismus. In der Agrarfrage befürworteten J. Anvelt, H. Pöögelmann u. a. die Vorteile der landwirtschaftlichen Großbetriebe, sie hielten die Verteilung der Gutsländereien unter den landarmen Bauern für unrichtig und propagierten die Erschaffung landwirtschaftlicher Kommunen.

Die estnischen Bolschewiki nahmen an, daß es für den rascheren Aufbau des Sozialismus nötig sei, die Geld- und Warenbeziehungen möglichst bald und in einer entscheidenden Weise zu beschränken, wodurch das Geld aus dem Umlauf verschwinden würde; sie behaupteten, es sei notwendig, für alle Werktätigen ungeachtet ihrer Qualifikation und Beschäftigung einen sogenannten einheitlichen Lebensunterhalt festzusetzen usw. Somit berücksichtigten vor allem J. Anvelt und H. Pöögelmann in ihren 1917—1919 veröffentlichten Schriften in einer durchaus ungenügenden Weise die Besonderheiten der verschiedenen Etappen der neuen Gesellschaft, — des Sozialismus und Kommunismus; sie wollten im Gegenteil nach der Ausrufung der Diktatur des Proletariats sofort an die Einrichtung der kommunistischen Gesellschaft gehen.

Der Verlauf der Oktoberrevolution in Estland wurde in den zwanziger und dreißiger Jahren in der Sowjetunion von H. Pöögelmann, J. Anvelt u. a. erfolgreich untersucht; die Resultate dieser Arbeit wurden in den Leningrader estnischen Zeitschriften «Klassivõitlus» («Der Klassenkampf») und «Proletaarne revolutsioon Eestis» («Die proletarische Revolution in Estland») sowie anderswo veröffentlicht. Es erschienen auch zahlreiche Erinnerungen aus der Zeit der Klassenkämpfe in Estland in 1917 und 1918.

In Sowjetestland entwickelte sich die Durcharbeitung der Geschichte der Oktoberrevolution im Gange der Entwicklung der estnischen sowjetischen Geschichtswissenschaft, wobei die bemerkenswertesten Resultate nach dem XX. Parteitag der KPdSU erzielt wurden. In den Jahren 1956—1957 erschien über das Thema eine ganze Reihe Untersuchungen vom Mitglied der Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR J. Saat, von den Kandidaten der Geschichtswissenschaft V. Reiman, M. Petrov u. a. 1957 erschien in estnischer Sprache, das nächstfolgende Jahr in russischer Sprache, ein inhaltsreicher Sammelband von Dokumenten und Materialien über die Oktoberrevolution in Estland. Heute ist die in Sowjetestland erschienene Literatur über die Geschichte der Oktoberrevolution bereits recht umfangreich.

Die objektiven Voraussetzungen der Oktoberrevolution in Estland sind in den Arbeiten von O. Karma, A. Kõörna, R. Pullat, A. Takkin u. a. analysiert worden. Gründlich durchgearbeitet sind die mit der Entwicklung und Lage der Großindustrie und der Arbeiterklasse verbundenen Fragen. Entsprechende Forschungsarbeiten ergeben, daß es in Estland am Anfang d. J. 1917 etwa 50 000 Industriearbeiter gab, meist in Großbetrieben konzentriert. Untersuchungen von A. Kõörna, A. Takkin u. a. bestätigen das Vorhandensein scharfer Klassegegensätze auf dem Lande. Von der landwirtschaftlich tätigen estnischen Bevölkerung (insgesamt etwa 600 000 Personen) gehörten ungefähr 55% dem Landproletariat und den ärmeren Kleinbauern an. Die Mittelbauern bildeten 18% der Landbevölkerung, die Kulaken 26,3% und die Gutsbesitzer 0,7%. Die Forschungsergebnisse sowjetischer Historiker und Ökonomen widerlegen überzeugend die Erdichtungen der bürgerlichen Ideologen, als hätten in Estland die Voraussetzungen einer sozialistischen Revolution gefehlt.

Eine Reihe Arbeiten haben die estnischen sowjetischen Historiker über die Vorbereitung und Verwirklichung der sozialistischen Revolution veröffentlicht. Probleme des Klassenkampfes in Estland werden von Prof. H. Moosberg beleuchtet, die konterrevolutionäre Politik der estnischen Bourgeoisie wird von Prof. P. Vihalem behandelt.

Ferner behandelte noch E. Silk die nationale Frage in Estland 1917, G. Lukin die Tätigkeit der Gewerkschaften und E. Kaup den Kampf der estnischen Bolschewiki um die Gewinnung der Arbeiterschaft, während E. Laul eine Übersicht über die Geschichte der estnischen bolschewistischen Presse gibt.

J. Saat, L. Vilberg, B. Levin, E. Rannik u. a. veröffentlichten Untersuchungen über den Abbruch der alten Staatsmaschine, die Entwicklung der sowjetischen Staatlichkeit und die Tätigkeit der sowjetischen Machtorgane.

Die Wirtschaftslage Estlands und die Wirtschaftspolitik der Sowjetmacht in 1917 und 1918 sind aber noch nicht gründlich genug erforscht worden. M. Petrov u. a. haben die Errichtung der Arbeiterkontrolle in den Betrieben untersucht. Einigermaßen ist auch die Agrarpolitik der estnischen Bolschewiki behandelt worden. N. Karotamm, V. Reiman, J. Saat, K. Siilivask u. a. haben den Standpunkt aufgestellt, daß der Verzicht auf die Verteilung konfiszierter Gutsländereien unter den landlosen und landarmen Bauern ein Fehler der estnischen Bolschewiki war. H. Saarnit untersuchte die Übernahme der Güter, die laut Lenins Dekret über den Grund und Boden erfolgte.

Die Erforschung der Geschichte der Oktoberrevolution hat in Sowjetestland namentlich in den letzten zehn Jahren gute Erfolge gezeitigt. Die estnischen Historiker, Ökonomen und Juristen haben die Erdichtungen der bürgerlichen Ideologen widerlegt und eine wissenschaftliche Behandlung der Ereignisse während der sozialistischen Revolution in Estland zu geben vermocht.